

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

BABAZADƏ ARİF BABA oğlu

“BİRBAŞA XARİCİ İNVESTİSİYALARIN AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATIN
İNKİŞAFINA TƏSİRİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı:

060401 “Dünya iqtisadiyyatı”

İxtisaslaşma:

“Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər”

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

prof. Həsənov R.T. _____

dos. Cəmilov M.R. _____

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Hacıyev Ş.H. _____

BAKI – 2016

Mündəricat

Giriş.....	3
I FƏSİL. Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin nəzəri-konseptual əsasları.....	6
1.1. Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin tarixi-təkamül prosesi və onu şərtləndirən əsas amillər.....	6
1.2. Birbaşa xarici investisiya axınlarının spesifik formaları və yayılma coğrafiyalarında müasir trendlər.....	12
II FƏSİL. Birbaşa xarici investisiyaların cəlb: ümumi yanaşmalar və Azərbaycan təcrübəsi.....	19
2.1. Birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi və idarə olunması: mövcud risklər və dünya təcrübəsi.....	19
2.2. Birbaşa xarici investisiyaların milli iqtisadiyyata əsas təsir kanalları: makroiqtisadi göstəricilər üzrə qiymətləndirmə.....	34
III FƏSİL. Azərbaycanda birbaşa xarici investisiyaların iqtisadi inkişaf üzərindəki təsir istiqamətləri: sistemli və empirik təhlil.....	39
3.1. İnvestisiya münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi və investisiya iqliminin təkmilləşdirilməsinin imperativləri.....	39
3.2. Azərbaycanın birbaşa investisiya ixracatçısı kimi fəaliyyətinin əsas istiqamətləri: mövcud durum və perspektivlər.....	49
Nəticə.....	68
Ədəbiyyat siyahısı.....	71
Rezöme.....	73
Summary.....	75
Referat.....	77

GİRİŞ

Müasir dünya iqtisadiyyatını xarici investisiyaların mövcudluğundan məhrum şəkildə təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Dünyanın bir çox ölkəsi öz mali vəsaitlərini başqa ölkələrin iqtisadiyyatına fəal şəkildə investisiya edərək, gəlir əldə edir və bu ölkələrin bu və ya digər sahələrini inkişaf etdirirlər.

İnvestisiyasız müasir kapital anlayışını düşünmək və onu yaratmaq, istər yerli, istərsə də, xarici bazarlarda əmtəə istehsalı ilə məşğul olan şəxslərin, dövlətlərin, istehsalat birlikləri və ya TMK-ların rəqabət qabiliyyətliliyini yaratmaq imkansızdır. Dünyadakı istehsal olunan əmtəənin və bazar infrastrukturunun quruluş və keyfiyyətinə görə, yeni mərhələyə qədəm qoyması, bilavasitə, birbaşa xarici investisiyaların ölkəyə investisiya edilməsi nəticəsində baş verir.

Qloballaşma prosesi ilə paralel olaraq, birbaşa xarici investisiyalarının keyfiyyət dəyişikliyinə uğraması, ölkələrin iqtisadi inkişaflarını sürətli və sabir bir şəkildə maliyyələşdirəcək etibarlı xarici pul mənbəsi istəyi və axtarışı baxımından birbaşa xarici investisiyalara marağı və realizasiyası daha da artmışdır. Əsas da, 90-cı illərin əvvəlində “Soyuq Müharibə”nin bitməsiylə (Şərqi Bloku çökmüşdü) soyuq münasibəti və “sərhədləri” aradan qaldıran Şərqi və Mərkəzi Avropa ölkələrinin də bu karvana qatılması və ÇXR-nin BXİ ilə bağlı liberal qanunvericiliyə və yeni praktikalara açıq qapı qoymasının da sayəsində, İEOÖ arasında rəqabətin qızgın dövrü start götürmüşdü. Rəqabətin bu dövrü, İEOÖ-də geniş istifadə olunan BXK siyasətləri ilə bərabər, sərbəst bölgələr, effektiv özəlləşdirmə, “yarat-ışlət-transfer et” kimi praktikaların da yaranmasına və geniş tətbibinə səbəb olmuşdu. 97-ci ilin iyununda CŞA-da baş verən maliyyə böhranı dövründə, birbaşa xarici investisiyaların qəbulunda göstəricilərin aşağı düşməməsi, əksinə, portfel investisiyalarda rəqəmlərin kəskin azalması, hətta Cənub-Şərqi Asiya regionunun bəzi ölkələrində rəqəmlərdə artımın olması, bu investisiyalara olan bütün şübhələri aradan qaldırmışdı.

BXKİ-1 investisiyaların digər növlərinə görə daha stabildir və onun yaratdığı əlavə dəyər də çox böyük olduğundan, bundan başqa, dünya ixracatında miqyasca önəmli bir hissəni əhatə etdiyindən BXKİ qlobal miqyasda çox çox böyük həcmə malikdir və bu konsensusda, sadələşmə onu ən təsirli amil kimi qiymətləndirməyə kömək edir. Buna görə də, təşəbbüskarlıq resurslarının və kapital ehtiyatlarının yetərsiz və xarici borcla investisiya qoyuluşunun böyük məsrəf və yüksək risk tələb etdiyi, BPİ-nin spekulyativ motivlərinin ölkənin iqtisadiyyatına zərərvermə potensialı riski və keçmiş təcrübələrdən emissiya yolu ilə iqtisadi artımı maliyyələşdirməyə çalışmanın çox pis sonuçlar verdiyi İEOÖ-də daha da vacib bir durumda olan BXİ-lərin, sadələşmə subyektiv və keçmişdən özündə daşdığı şərtlərdən yaranan ideoloji reaksiya və pis fikirlər diqqətə alınmadan, elmi bir dəqiqliklə ələ alınması və araşdırılması məqsəd edilmişdir.

İndi ölkələrin böyük əksəriyyətində rəqabətə dözümlü təsərrüfat sisteminin yaradılması, rekonstruksiyası və mövcud strukturların müasirləşməsi, kapitalın şaxələndirilməsinin təminatı üçün investisiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi zərurəti yaranıb.

Xarici investisiyalar bir çox ölkələrin iqtisadi siyasətlərinin əsas amillərindən sayılır. Xarici investisiyalarsız mali böhrandan yaxa qurtarmaq, iqtisadi inkişafın təminatı mümkünsüzdü. Investisiyanın fəaliyyətinin qurulmasında, milli maraqların qorunmasında investisiyanın düzgün siyasətinin seçilməsi çox vacib rola malikdir.

Azərbaycan Respublikasının bazar iqtisadiyyatlı münasibətlər sistemə keçidi özü ilə bir çox problemi də gətirmişdir ki, onların içində ən mühümü investisiyadır. Elə buna görə də, dissertasiya işinin mövzusu belə bir vacib məsələyə həsr olunmuşdur. Dissertasiya işinin məqsədi birbaşa xarici investisiyaların Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına təsirini araşdırmaq və ölkəmizdə BXİ-nin inkişaf tendensiyasını araşdırmaq, mövcud problemləri və onların həlli, eləcə də, təkmilləşdirilmə istiqamətlərini müəyyən etməkdən ibarətdir. Dissertasiya işi girişdən, 3 fəsildən, nəticədən və təklifdən, tədqiqat zamanı istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I fəsildə, **KBH-nin nəzəri-konseptual əsasları**: Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin tarixi-təkamül prosesi və onu şərtləndirən əsas amillər, birbaşa xarici investisiya axınlarının spesifik formaları və yayılma coğrafiyalarında müasir trendlərdən ibarətdir.

İkinci fəsildə **Birbaşa xarici investisiyaların cəlbi: ümumi yanaşmalar və Azərbaycan təcrübəsi**: Birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi və idarə olunması: mövcud risklər və dünya təcrübəsi, birbaşa xarici investisiyaların milli iqtisadiyyata əsas təsir kanalları: makroiqtisadi göstəricilər üzrə qiymətləndirməyə toxunulmuşdur.

Üçüncü fəsildə **Azərbaycanda birbaşa xarici investisiyaların iqtisadi inkişaf üzərindəki təsir istiqamətləri: sistemli və empirik təhlil**: Investisiya münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi və investisiya iqliminin təkmilləşdirilməsinin imperativləri, Azərbaycanın birbaşa investisiya ixracatçısı kimi fəaliyyətinin əsas istiqamətləri: mövcud durum və perspektivlərdən yazılmışdır. Nəticədə və təkliflərdə isə, tədqiqat materialları ümumiləşdirilmiş və tədqiqat mövzusu ilə bağlı tövsiyələr yazılmışdır.

I FƏSİL. Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin nəzəri-konseptual əsasları

1.1. Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin tarixi-təkamül prosesi və onu şərtləndirən əsas amillər

Müasir dövrdə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafının əsas amillərindən biri də kapital ixracı, onun beynəlxalq hərəkətidir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin digər formaları, məsələn, elmi-texniki məhsullarla beynəlxalq mübadilə və beynəlxalq ticarət valyuta-maliyyə aspektləri ilə həyata keçirilir. İşçi qüvvəsinin beynəlxalq miqrasiyası zamanı əmək haqqı köçürülür. Bütün bunlar, kapitalın beynəlxalq hərəkətinin beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə rolundan xəbər verir.

“Kapitalın beynəlxalq hərəkəti” anlayışına nəzər salmaq üçün bu prosesin keçdiyi tarixi-təkamül prosesinə baxmaq lazımdır. Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin formalaşması beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin əmtəələrlə beynəlxalq ticarət və beynəlxalq əmək miqrasiyası formalarından gec başlamışdır. Kapitalın ölkə daxilində yığılmasına malik olmadan kapitalın ixracı imkanının yaranması mümkünsüz idi. Belə imkan KBH-nin təkamülünün I mərhələsində ortaya çıxdı. Birinci mərhələ, kapitalın ilkin yığılma prosesinin bitməsi və kapital-istehsal münasibətlərinin renesansından dərhal sonra, 17-18-ci əsrlərin toqquşduğu vaxtda start götürdü və 19-cu əsrin axırlarına qədər davam edə bildi. Bu mərhələ tarixə “kapital ixracının yaranması mərhələsi” adı ilə keçdi. Bu zaman kapitalın miqrasiyası indiki kimi deyildi. Kapital yalnız 1 istiqamətdə: metropoliyalardan-müstəmləkələrə “axır” və kapital məhdudluğu var idi.

KBH-nin ikinci mərhələsi 19-cu əsrin sonlarından 20-ci əsrin ortasına qədər davam etmişdir. Bu mərhələdə, kapitalın ixracı, həm, sənaye cəhətdən inkişaf etmiş, həm də, sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr ilə, sənayecə İEOÖ-lərin arasında da hərəkət etmişdir. Bu mərhələdə kapital ixracı tipik, təkrarolunan və xarakterik hadisəyə

çevrilmişdir. Bu səbəbdən, kapital ixracının ikinci mərhələsini “kapital ixracı mərhələsi” adlandırmışlar.

Kapitalın ixracı kapitalın bir hissəsinin ölkə dövləyəsindən çıxarılıb, daha böyük mənfəət qazancı üçün onun əmtəə və yaxud pul formasında digər dövlətin dövləyə və istehsal prosesinə yönəldilməsidir.

Qlobal iqtisadiyyatın hazırki inkişaf mərhələsində təkcə, kapitalın ixracından söhbət açmaq bəs olmur. 20-ci əsrin 50/60-cı ilindən başlayan və hələ də davam edən KBH-nin üçüncü mərhələsi “kapitalın beynəlxalq miqrasiyası” adlanır. Bu mərhələnin belə adlanması əsas üç səbəbi var:

1. Artıq kapitalın ixracını təkcə, sənaye cəhətdən İEO deyil, həm də, bir çox İEO də həyata keçirirlər. 2002-ci ilə nəzər salsaq, inkişaf etməkdə olan ölkələrə 162 milyard \$ məbləğində xarici investisiya qoyulduğu halda inkişaf etməkdə olan ölkələr özləri də, 43 milyard \$ həcmində kapitalın ixracı ilə məşğul olublar.
2. Dövlətlər eyni vaxtda həm kapital ixracatçısı, həm də, kapital idxalatçısı mövqeyində çıxış edirlər. Məsələn, ikinci minilliyin ikinci ilində, AB ölkələri ABŞ iqtisadiyyatına 694 milyard dollar, ABŞ isə, AB ölkələrinə 641 milyard \$ kapital qoyuluşunu həyata keçirmişdir.
3. Kapitalın ixracı, öz həcminə görə, kapital əks hərəkəti meydana gətirir. Bunlara kreditə görə faizləri, sahibkar mənfəətini, səhmlərə görə dividendləri və s. misal çəkmək mümkündür.

KBH-i, ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafından asılı olmayaraq, dünya təsərrüfatının müxtəlif ölkələri içində kapitalın sahibinə əlavə gəlir mənbəyi olan kapital qarşılıqlı hərəkətidir.

KBH-nin obyektiv əsası fonunda ölkələrin iqtisadi inkişafı arasında olan qeyri-bərabərliklər öz sözünü deyir. Bu praktikada özünü aşağıdakı amillərlə büruzə verir:

- ölkələrin bəzilərində kapitalın yığılmasında ortaya çıxan çatışmamazlıqlar, digər ölkələrdə isə kapital “artıqlığı”nın mövcudluğu;

- global iqtisadiyyatın bir-birindən fərqlənən bölgələrində kapitala olan tələb ilə təklifin bir-birini tamamlamaması.

KBH-i prosesinə və onun inkişaf etməsində iki amil əsas rol oynayır:

1. İqtisadi amillər;
2. Siyasi amillər.

İqtisadi amillər:

- iqtisadi artım templəri və iqtisadi inkişafın dəstəklənməsi;
- həm, global iqtisadiyyatda, həm də, dünya xidmət sektorunun inkişafının nəticəsində, başverən əsaslı struktur dəyişiklikləri və bu və ya digər dövlətlərin iqtisadiyyatında ETİ-in təsiri;
- BƏB-nün daha da dərinləşməsi;
- global iqtisadiyyatın transmilliyyəsinin yüksək tempi;
- inteqrasiya proseslərinin dərinləşməsi və istehsalın beynəlmilləşməsinin artımı; BİM-in bütöv formalarında aktiv inkişaf

Siyasi amillər:

- kapital idxalının (ixracının) liberallaşması (offşor və xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması və s.)
- “üçüncü dünya” ölkələrində sənayeləşdirmə siyasəti aparılması;
- iqtisadi islahatlar aparılması (özəl sektorun, kiçik bizneslərin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi və dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi);
- məşğulluq səviyyəsinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi siyasətinin düzgün reallaşdırılması və s.

Sadalanın amillər KBH-nin inkişafını makroiqtisadi səviyyədə tənzimləyir. Bunlardan əlavə, iqtisadi subyektlərin kapitalın ixracı və ya ixracını həyata keçirməyə maraqlandıran iqtisadi məqsəduyğunluq səbəbləri də vardır. Kapital ixracını həyata keçirən subyektlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- başqa subyektlərin üzərində nəzarətin əldə olunması;

- əlavə gəlir əldə edilməsi;
- əmtəə axınları qabağına çıxan proteksionist maneələrin aradan qaldırılması;
- yeni texnologiyaların əldə edilməsi;
- istehsalın yeni satış bazarlarına yaxınlaşdırılması;
- vergi ödəmələrinə qənaət;
- xarici filiallar yaradılması ilə istehsalın sirlərinin qorunması;
- ətraf mühiti qorumaq üçün çəkilən xərclərin azaldılması;

Kapitalın idxal olunmasının iqtisadi məqsədəuyğunluğu aşağıdakı kimidir:

- yeni və köhnə istehsal imkanlarının inkişaf etdirilməsi;
- əlavə valyuta resurslarının cəlb olunması;
- əlavə iş yerlərinin yaradılması;
- elmi-texniki potensialın genişləndirilməsi.

Dövlətin KBH-də iştirak etməsi bir sıra göstəricilərlə xarakterizə olunur. Mütləq göstəricilə kapitalın idxalının həcmi, kapitalın ixracının həcmi, kapitalın idxal-ixrac saldosu, ölkədə xarici kapital ilə maliyyələşən müəssisələrin və bu müəssisələrdə işləyənlərin sayı və sairəni əsas göstəricilər kimi xarakterizə edirlər. Saldoya görə dünya ölkələrini 3 qrupa bölmək olar:

- 1) Əsasən, kapitalı ixracedən ölkələr; (məs, Yaponiya, İsveçrə)
- 2) Əsasən, kapitalı idxaledən ölkələr; (məs, ABŞ, Böyük Britaniya)
- 3) Təxmini tarazlığa malik ölkələr (məs, Almaniya, Fransa)

Bunlardan başqa kapital idxal-ixrac göstəriciləri nisbi göstəricilər sayılır və bu göstəricilər KBH-də ölkənin kapital idxal-ixracından asılılığını və qüvvələş düzülüşünü daha real əks etdirirlər. Bu göstəricilərə aşağıdakıları nümunə kimi göstərmək mümkündür:

1. Kapital ixracı əmsalı (K_{ix}) – ixrac edilmiş kapitalın (İK) ÜDM-ə nisbətini əks göstərir:

$$K_{ix} = \text{İK} / \text{ÜDM} \cdot 100\%$$

2. Kapitalın idxalı əmsalı (K_{id}) – xarici kapitalın (XK) ölkənin ümumi daxili məhsuluna (ÜDM) nisbətini əks etdirir:

$$K_{id} = \text{XK} / \text{ÜDM} \cdot 100\%$$

3. Xarici kapitalın ölkələrdə kapitalın qoyuluşuna olan daxili ehtiyaqlara nisbətini göstərən əmsaldı:

$$K_e = \text{XK} / T(k) \cdot 100\%$$

Bu düsturlarda, XK – xarici kapital; K_e – ehtiyac əmsalı; $T(k)$ – ölkədə kapitalla olan tələb deməkdir.

Öz mənbəyinə görə, qlobal bazarda “hərəkət edən” kapitalı 2 qrupa ayırır: rəsmi (dövlət) və özəl (qeyri-dövlət) kapital.

Rəsmi (dövlət) kapital dedikdə, hökumətlərin, həmçinin, hökumətlərarası təşkilatların qərarı ilə, dövlət büdcəsi vəsaitlərinin xarici dövlətlərə hərəkət etməsi və ya xarici ölkələrdən idxal edilməsidir. Kapital hərəkətinin bu formasına bir ölkə tərəfindən başqa bir ölkəyə hökumətlərarası saziş əsasında göndərilən dövlət borcları, hədiyyələri (qrantlar) və dövlət yardımlarıdır. Beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatların öz üzvləri adından idarə etdikləri kapital da rəsmi kapital adlandırılır. Rəsmi və ya dövlət kapitalının mənbəyini dövlət büdcəsinin vəsaitləri təşkil edir. Elə bu səbəbə görə, bu cür kapitalın xaricə miqrasiyası barədə qərar hökumət və qanun verici orqan tərəfindən bir yerdə razılaşdırıldıqdan sonra qəbul edilir.

Özəl və yaxud qeyri-dövlət kapitalı dedikdə, özəl firma və bankların və digər qeyri-dövlət, yəni, özəl təşkilatların xaricdən gətirilən və ya xaricə hərəkət edən vəsait formalarıdır. Kapital hərəkətinin özəl kateqoriyasına, qeyri-dövlət firmalarının xaricə kapital investisiyası etməsi, xaricə ticarət kreditlərinin verilməsi və xarici banklarla banklararası kreditləşməsi aid edilir. Kapitalın bu formasının mənbəyi kimi, qeyri-dövlət firmaların dövlət büdcəsi ilə heç bir əlaqəsi olmayan maddi vəsaitləri aid olunur.

İstifadə edilmə xarakterinə görə, kapital sahibkar kapitalı və borc kapitalı formalarından ibarətdir.

Sahibkar kapitalı daha çox mənfiyyət əldə etmək üçün birbaşa və ya dolaylı yolla istehsalə yatırılan vəsaitdir. Sahibkar kapitalı kimi, əsasən, özəl kapital hesab olunur. Lakin bəzi hallarda dövlət və ya onun idarəsi altındakı müəssisə də xaricə vəsait qoyuluşu edə bilər.

Borc kapitalına faiz əldə etmək üçün verilən borc vəsaiti hesab olunur. Qlobal səviyyədə borc kapitalı kimi, adətən, dövlətin mənbələrindən formalaşan rəsmi kapitaldan istifadə edilir. Lakin qeyri-dövlət mənbələri ilə baş tutan kreditləşmə də çox böyük və çox əhəmiyyətli həcmə malik olur.

Müddətinə görə kapital, qısamüddətli, ortamüddətli və uzunmüddətli kapital formalarına bölünür.

Qısamüddətli kapitala bir ildən daha qısa müddətə qoyulmuş kapital vəsaitləri daxildir.

Ortamüddətli və uzunmüddətli kapital bir ildən artıq müddətə kapital qoyuluşudur.

Bu formalardan hər birini bu və ya digər əlamətlərinə görə, eyni bir kapital hərəkəti formasını xarakterizə etmək mümkündür. Məsələn, qlobal praktikada dövlət kapitalı, əsasən, borc formasında, uzunmüddətli və özəl kapital isə, sahibkar kapitalı formasında ixrac olunur.

19-cu əsrin axırına dünya iqtisadiyyatda miqrasiya edən kapitalın 60%-dən çoxu qeyri-dövlət subyektlərinə aid idi. Axır 10 illikdə KBH-ndə TMSŞ-nin payının artması və bankların payının azalması bariz görünür.

Sənaye cəhətdən İEÖ arasında miqrasiya edilən kapitalın 80%-i qeyri-dövlət kapitalıdır və bu kapitalın da həcmi getdikcə daha da artmaqdadır.

1.2. Birbaşa xarici investisiya axınlarının spesifik formaları və yayılma coğrafiyalarında müasir trendlər

BXİ aşağıdakı başlıca formalarla həyata keçirilir:

1. Xarici filialların və qız şirkətlərin yaradılması yolu ilə. Bu forma ənənəvi forma sayılır. Bu formada xarici filiallar bütövlükdə ana şirkətə təhkimli olur. Onlar hüquqi şəxs kimi qiymətləndirilmir, özlərinin xüsusi balansı olmur və bu xarici filiallar bütün əməliyyatları ana şirkətin balansından edir. Qız şirkətlər isə əksinə hüquqi şəxs hesab edilirlər, özlərinin xüsusi, azad balansına malikdirlər və öhdəliklərinə görə, tam müstəqil şəkildə cavab verməli olurlar. Qız şirkətlər eyni zamanda özləri firmanın inkişaf istiqamətlərini müəyyən edirlər.
2. Şirkətlərin beynəlxalq səviyyədə qovuşması və firmaların birləşməsi yolu ilə. Birbaşa xarici investisiyaların bu formasındakı əməliyyatlar isə, mülkiyyətin hüququnu və birləşən, qovuşan firmaların milliliyini dəyişmə xarakteristikasına malikdir.
3. Strateji alyansların yaradılması yolu ilə. Belə alyanslar çox hallarda elm tutumlu sahələrdə üzərində yaranır və bir X şirkətinin digər Y şirkətinin mülkiyyətində sahib olduğu payın uzun müddətli olmasını özündə ehtiva etmir. Müqavilə sazişləri bir və ya bir neçə fəaliyyətin reallaşdırılması üçün imzalanır. Strateji alyansların yaradılması, əsasən, əczaçılıq, avtomobilqayıma, informasiya texnologiyaları və s. kimi sahələri özündə birləşdirir.

BXİ-nin dövlətin iqtisadiyyatına mənfi və müsbət tərəfləri. Müsbət tərəflərini dörd qrupa ayıra bilərik:

1. Transmilli şirkətlərin yaratdığı qız şirkətlər və ya filiallar iqtisadiyyata kapital qoyuluşunun artımına səbəb olur və bu da öz növbəsində əmək məhsuldarlığının artımı və məşğulluq səviyyəsinin artımı ilə sonuçlanır;

2. BXİ marketing və idarə etmə bacarıqlarının və texnologiyaların miqrasiyasına şərait yaradır və onun inkişaf etdirir;
3. Birbaşa xarici investisiyalar ixrac bazarına gedişi artırır, buna misal kimi, TMSŞ-dən başqa ölkələrin yerli bazarlarına əmtəə ixracı kanalı formasında aktiv sürətdə istifadə edilmiş olur;
4. TMSŞ filialların mümkün zərərlərini bütövlükdə örtmək qabiliyyəti ilə seçilir.

Birbaşa xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına mənfi effekləri aşağıdakılardır:

1. Daxili şirkətlər tərəfindən milli inkişaf və milli istehsal strategiyası üzərində nəzarətin itirilməsi;
2. BXİ yerli şirkətləri ədalətli olmayan rəqabət ilə yerli bazardan uzaqlaşdırır;
3. BXİ, ki filialların istehsalında böyük həcmli idxal tələb olunursa, kapitalı idxaldən dövlətin tədiyə balansına pis təsir göstərir;
4. Uzun müddətli dövrdə BXİ-n dəyərinin daha da bahalaşması ehtimalı var.

BXK investorları hər şeydən əvvəl investisiya qoyacağı ölkələrin siyasi və iqtisadi sabitlikdə olub-olmamasını araşdırırlar. Ümumiyyətlə, bu mövzuda qlobal şirkətlər də, bir ölkənin siyasi vəziyyətinin (müharibə, qonşu ölkələrlə konfliktə olması, vətəndaş müharibəsi və s.) investisiya qərarlarına çox böyük təsiri olduğunu hər daim təkrarlayırlar.

Birbaşa xarici investisiyaların ixracının və idxalının səbəbləri müxtəlifdir. Birbaşa xarici investisiyaların ixracının əsas səbəbləri:

- Texnoloji liderlik. Əsasən elmi tədqiqatlara çəkilən xərclər nəzərdə tutulur. Şirkətin elmi tədqiqatlara çəkilən xərcləri çox olduqda, onun birbaşa xarici investisiya həcmi də xərclərlə düz mütənasib olaraq, artır. Əgər firma elmi tədqiqatların aparılması üçün xərcləri minimuma endirsə və ya ümumiyyətlə, hər hansısa bir şirkətin elmi tədqiqata çəkdiyi xərclər azdırsa, bu zaman bu şirkətə qoyulan birbaşa xarici investisiya həcmi də ya azalır, ya da elə əvvəldən az olmuşdur. Müəssisələr birbaşa

xarici investisiyaları ixrac etməklə onlara aid olan və onların rəqabətdə bariz üstünlüyünü təminədən texnologiyalara da nəzarəti tam əllərində saxlayır.

- İşçi qüvvəsinin ixtisas səviyyəsində olan üstünlük. İxtisas səviyyəsi işçilərin işlədikləri işə görə aldığı dəyərlərinin orta səviyyəsi ilə ölçülür. Firmada əməyə verilən dəyər, yəni, işçilərin maaşı nə qədər yüksəkdirsə, birbaşa xarici investisiyalar da, bu əməklə düz mütənasib olaraq, daha çoxdur. Əməyin ödənilməsi səviyyəsi aşağıdırsa, şirkətin birbaşa investisiya ixracı bir o qədər azdır.
- Reklam sektorunda üstünlüyə sahib olma. Bu üstünlük beynəlxalq marketinqlə birbaşa bağlıdır və beynəlxalq marketinqdə yığılmış təcrübəni əks etdirir. Firmanın satış həcmində reklama çəkilən xərclər nə qədər çox olarsa, tanıtım nə qədər geniş kütlələrə açılırsa, onun birbaşa investisiya ixracı bir o qədər çox olar. Firmanın satış həcmində reklam sektoruna qoyulan xərclər nə qədər az olarsa, şirkətin birbaşa investisiya ixracı bir o qədər az olar.
- Masştab iqtisadiyyatı. Firmanın yerli bazara yönələn istehsal həcmi çoxluq təşkil edərsə, birbaşa investisiyaların ixrac həcmi də bir o qədər çox olur. Şirkətin yerli bazara yönəldilmiş istehsalının həcmi nə qədər azdırsa, birbaşa investisiyaların ixracının həcmi də bir o qədər azdır.
- Şirkətin ölçüsü. Firmanın ölçüsü və qlobal bazardakı payı nə qədər böyükdürsə, BXİ-nin həcmi də böyük olur. Firmanın ölçüsü balaca olduqda isə, birbaşa xarici investisiyaların həcmi də daha kiçikdir.
- İstehsalın təmərküzləşməsi ölçüsü. Firma daxilində hər hansı bir əmtəə istehsalında təmərküzləşmə səviyyəsi böyük olanda, şirkətin birbaşa xarici investisiyaların həcmi çox olur. Təmərküzləşmə səviyyəsi az olanda, firmanın BXİ-nin həcmi də azlıq təşkil edir.
- Təbii resurslara çıxışın təmin edilməsi. Firmanın təbii resursa ehtiyacı ilə, birbaşa xarici investisiyalar düz mütənasiblik təşkil edir. Yəni, firmanın təbii resursların

mövcud olduğu dövlətə BXİ-1 da daha çox olur. Şirkətin təbii resursa ehtiyacı az olarsa, onun bu resursların olduğu ölkəyə birbaşa xarici investisiyaları da az olar.

Birbaşa xarici investisiyaların idxalının səbəbləri:

- Texnoloji liderlik. Əsasən elmi tədqiqatlara çəkilən xərclər nəzərdə tutulur. Şirkətin elmi tədqiqatlara çəkilən xərcləri çox olduqda, onun birbaşa xarici investisiya həcmi də xərclərlə düz mütənasib olaraq, artır. Əgər firma elmi tədqiqatların aparılması üçün xərcləri minimuma endirsə və ya ümumiyyətlə, hər hansısa bir şirkətin elmi tədqiqata çəkdiyi xərclər azdırsa, bu zaman bu şirkətə qoyulan birbaşa xarici investisiya həcmi də ya azalır, ya da elə əvvəldən az olmuşdur. Müəssisələr birbaşa xarici investisiyaları ixrac etməklə onlara aid olan və onların rəqabətdə bariz üstünlüyünü təminədən texnologiyalara da nəzarəti tam əllərində saxlayır.
- İşçi qüvvəsinin ixtisas səviyyəsində olan üstünlük. İxtisas səviyyəsi işçilərin işlədikləri işə görə aldığı dəyərlərinin orta səviyyəsi ilə ölçülür. Firmada əməyə verilən dəyər, yəni, işçilərin maaşı nə qədər yüksəkdirsə, birbaşa xarici investisiyalar da, bu əməklə düz mütənasib olaraq, daha çoxdur. Əməyin ödənilməsi səviyyəsi aşağıdırsa, şirkətin birbaşa investisiya ixracı bir o qədər azdır.
- Reklam sektorunda üstünlüyə sahib olma. Bütün üstünlük beynəlxalq marketinqlə birbaşa bağlıdır və beynəlxalq marketinqdə yığılmış təcrübəni əks etdirir. Firmanın satış həcmində reklama çəkilən xərclər nə qədər çox olarsa, tanıtım nə qədər geniş kütlələrə açılırsa, onun birbaşa investisiya ixracı bir o qədər çox olar. Firmanın satış həcmində reklam sektoruna qoyulan xərclər nə qədər az olarsa, şirkətin birbaşa investisiya ixracı bir o qədər az olar.
- Masştab iqtisadiyyatı. Firmanın yerli bazara yönələn istehsal həcmi çoxluq təşkil edərsə, birbaşa investisiyaların ixrac həcmi də bir o qədər çox olur. Şirkətin yerli bazara yönəldilmiş istehsalının həcmi nə qədər azdırsa, birbaşa investisiyaların ixracının həcmi də bir o qədər azdır.

- Şirkətin ölçüsü. Firmanın ölçüsü və qlobal bazardakı payı nə qədər böyükdürsə, BXİ-nin həcmi də böyük olur. Firmanın ölçüsü balaca olduqda isə, birbaşa xarici investisiyaların həcmi də daha kiçikdir.
- İstehsalın təmərküzləşməsi ölçüsü. Firma daxilində hər hansı bir əmtəə istehsalında təmərküzləşmə səviyyəsi böyük olanda, şirkətin birbaşa xarici investisiyaların həcmi çox olur. Təmərküzləşmə səviyyəsi az olanda, firmanın BXİ-nin həcmi də azlıq təşkil edir;
- Kapitala olan ehtiyac. Firmanın kapitala olan ehtiyacı nə qədər çox olarsa, şirkəti birbaşa investisiyalarının idxalı da bir o qədər böyük olur. Kapitalı olan ehtiyacı kiçik olan firmada isə, BXİ idxalının həcmi də kiçik olur;
- Yerli filialların sayı. Şirkətin ölkədaxilində filialının çox olması, onun investisiya idxalını da bir o qədər artırır.
- İstehsala çəkilən xərclər. Kapitalı idxaledən dövlətdə istehsal xərcləri ilə, həmin ölkənin investisiya idxalı tərs mütənasiblik təşkil edir. Yəni, istehsal xərcləri çox olan ölkədə üçün, investisiya idxalı üstünlük təşkil edəcək.
- Yerli əmtəə bazarının müdafiəsinin səviyyəsi. Kapital idxalı əmtəə idxalının alternativini kimi çıxış etdiyindən dövlətin yerli əmtəə bazarının gömrük və başqa müdafiə səviyyəsi yüksək olduqda, BXİ idxalı da çoxluq təşkil edir.
- Bazarın ölçüsü. Dövlətin yerli bazarının ölçüsü ilə, birbaşa xarici investisiyaların idxalı düz mütənasibdir. Yəni, daxili bazarın ölçüsü böyükdürsə, birbaşa investisiyaların idxalı daha çoxdur.

Buradan görünür ki, birbaşa investisiyaların idxalını və ixracını müəyyən edən amillər bir çox hallarda üst-üstə düşür və bu da kəşifən investisiyalara gətirib çıxarır. Texnoloji liderlik, işçi qüvvəsinin ixtisas səviyyəsi, reklamda üstünlük və şirkətin ölçüsü həm idxal, həm də ixrac amilləri kimi çıxış edirlər.

BXİ-n yerləşdirilməsinin əsas motivi kimi daha ucuz resurslara çıxışın yaranmasını, mülkiyyətin əldə edilməsini, satış bazarının genişlənməsini və s. nümunə kimi götürə bilərik.

Bazarın genişləndirilməsi məqsədilə, BXİ-n həyata keçirilməsini aşağıdakı kimi şərtləndirilə bilər:

- yerli istehsal gücünün yoxluğu;
- idxalatçı ölkədə ticarətə qoyulan bəzi məhdudiyət və qadağalar;
- əmtələrin nəqliyyat xərclərinin böyük olması (xərclərin yüksək olması ixracın qeyri-mənfəətli olmasına gətirib çıxarır);
- müqayisəli xərclərdə gözlənilən dəyişikliklər;
- “müşətilərin arxasınca getmə” (məs., avtomobil şinlərinin istehsalçıları avtomobil istehsalçıların arxasınca hərəkət edirlər);
- “masştab effekti”ndən istifadə;
- “rəqiblərin arxasınca getmə”;
- daxildəki istehsalçıların məhsullarına üstünlükverən xarici alıcıların tapılması.

Baha olmayan istehsal amilləri mənbələri əldə etmək baxımından BXİ-ın həyata keçirilməsinə aşağıdakı amillər təsir göstərir:

- kapitalı ixracdən dövlətin özünü strateji məhsullarla təmin etməyi öz qarşısına məqsəd kimi formalaşdırması;
- kapitalı qəbulədən dövlətdə xarici investisiyaların ölkə tərəfindən stimullaşdırılması;
- xərclərin azaldılması məqsədilə istehsalın ölkələr arası rasionallaşdırılması.

Xaricdə mülkiyyətin əldə edilməsi və ya yeni tikintinin həyata keçirilməsi aşağıdakı amillərlə bağlıdır:

- risklərin, xərclərin azaldılması;
- tanınmış şirkətin reputasiyasını, ticarət markasını öz mülkiyyətinə keçirmək imkanı (françayzing müəssisəsinin alınması zamanı);

- ayrı-ayrı resursların xaricdəki müəssisəyə ötürülməsindəki çətinliklər.

Bir çox hallarda isə, BXİ bu səbəblərdən biri ilə birbaşa bağlı deyil, bu səbəblərin müəyyən “çələngindən” istifadə edilməklə izah edilir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının TMSŞ üzrə Mərkəzi xarici dövlətdə xidmət və istehsalının təşkili ilə birbaşa kapital qoyuluşlarının 4 başlıca səbəbdən baş verdiyini görmək olur:

1. xidmət və əmtəələrin yerində istehsalı həmin xarici bazara xidmət göstərilməsi üçün daha səmərəli və ucuz üsuldür (misal üçün, nəqliyyat xərclərinə qənaət etməklə);
2. BXİ bu səbəbdən reallaşdırılır ki, bəzi xidmət və əmtəələrin başqa ölkəyə ixracı müxtəlif məhdudiyyətlər və əmtəələrin, əsasən, də xidmətlərin özünəxas cəhətləri səbəbindən qeyri-mümkündür və ya çox çətindir;
3. bəzi məhsullar, xüsusən də texniki cəhətdən qarışıq olanlar üçün satışdan sonra məsləhət, xidmət və başqa xidmətlər tələb edir ki, bunlar da istehsalçının bazarda olması zərurətini yaradır; bu hallarda xarici ölkədə istehsalı təşkil etmək, bu ölkədə ancaq satış fəaliyyətini həyata keçirməkdən daha səmərəli və daha faydalı olur;
4. sahibkar kapitalını qəbuledən dövlət, xidmət və əmtəələrin sonradan həmin dövlətin dünya bazarlarına (kapitalı ixracedən ölkələrin bazarları da daxil olmaqla) çıxarılması şərti ilə istehsalı üçün daha ucuz yer formasında çıxış edir.

II Fəsil. Birbaşa xarici investisiyaların cəlbə: ümumi yanaşmalar və Azərbaycan təcrübəsi

2.1. Birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi və idarə olunması: mövcud risklər və dünya təcrübəsi

İrlandiya təcrübəsi

İrlandiya respublikası öz siyasi müstəqilliyini 1922-ci ildə qazandı və XX əsrin 50-ci illərinə qədər, himayəçi və proteksionist sənaye siyasəti izlədi. Xarici ticarəti tam olaraq, öz nəzarəti altında saxlamışdır. Lakin ötən əsrin 50-ci illərindən sonra öz sənaye siyasətini dəyişərək, ixraca yönümlü sənayeləşmə siyasətə və ixraca verməyə başladı. Elə buna görə də, artıq bütün ticarət təhdidləri aradan qaldırıldı, ixraca yönümlü sənaye sahələrinə investisiya qoyuluşuna təşviq edildi və sərbəst bölgə praktikasına keçildi. Bütün bu praktikalardan və sənaye siyasətindən 10 il sonra istehsal 70%, (illik ortalama ilə, bir il üçün 7%), sənayedəki məşğulluq isə, 20% (illik ortalama, bir il üçün 2%) artımla seçilmişdi. Birbaşa xarici kapital investisiyalarını da əhatə edən sənayeləşmənin realizasiyası 4 başlıca təmələ bağlanmışdır:¹

- a) **İnfrastrukturanın yaradılması.** Sənayeləşmə və BXXİ-na lazım olan şəraitin yaranması üçün, 50-ci ildən bu yana liman, yol, elektrik və enerji şəbəkələri kimi ənənəvi infrastruktur investisiyaları bərabər, təhsil, telekommunikasiya və bəşəri kapital kimi müasir infrastruktur investisiyalarına da xüsusilə önəm verilmişdir.² Göstərilən investisiyaların dövlətin ümumi daxili məhsulu içindəki nisbəti 28%-dən daha artıq olmuşdur. Buradakı əsas fikir, bəşəri və fiziki infraqurtdan məhrum dövlətin xarici kapitalın maraq dairəsində olmayacağını göstərmək idi.
- b) **İnvestisiya və vergi təşviqlərinin gətirilməsi.** İrlandiya Respublikası ötən əsrin 50-ci illərin ortalarından ötən əsrin 80-ci illərinə qədər ixracatdan qazanılan mənfəət

¹ Ramazan Uludağ, “Türkiyə’de Yabancı Sermaye Uygulaması”, Ankara, 1991, səh 29-31

² Natiq Sabiroğlu, “İnsan və Xarici Kapital”, Bakı Xəbər Qazeti, 18 Sentyabr 2003

gəlirlərindən heç bir vergi yığmamışdı. Amma 1980-ci illərdən sonra hökumət mənfəət gəlirlərindən normal qaydada vergi yığmağa başlamışdı. İrlandiya Respublikasında makina parkı müasirləşdirməsi, məşğulluq yardımı, sürətləndirilmiş amortizasiya, tədris yardımı, vergi istisnası, bina və icarə subsidiyası kimi vergi və investisiya təşviqləri ilə bərabər, həm də, bunlar da tətbiq edilir:³

- Mənfəət vergisində endirimdən istifadə. İrlandiya Respublikasında istehsal olunan malların satışından qazanılan mənfəətlər, 2010-cu ilə qədər, 10% nisbətində endirimli olaraq, mənfəət vergisinə tabedir.
  - Kreditlər. İrlandiya Respublikasında yeni bir malın potensial bazarı üçün aparılan araşdırmalarda ləvazimatlar, çalışan və konsultasiya maaşları kimi əvvəldən birbaşa təsdiqlənmiş investisiya məsrəflərinin 50%-i nisbətində R&D kreditləri verilir. Bundan başqa, İrlandiya Respublikasında Sənaye İnkişaf Qurumu (IDA) dövlət miqyasında qeyri-dövlət sektoruna dövr edilmək üzrə tam təchizatlı sənaye təsisləri işlətməkdədir.
- c) Mənfəət transferlərində maneələrin aradan qaldırılmasının təminatı. Bununla da, xarici kapitala görə, İrlandiya Respublikası çox daha əlverişli vəziyyətə gəlmişdi. İstər, dövlət xaricindən gətirilən əsas pul və mənfəətə, istərsə də, xarici kapitalın dövlət xaricinə çıxaracağı kapital və mənfəətin payına heç bir məhdudiyət qoyulmamışdı. Bütün bu əlverişli vəziyyətə baxmayaraq, İrlandiya Respublikasının xaricinə mənfəət transferi çox zəif ölçülərdə olub, 70%-i də təkrar İrlandiyada investisiyaya çevrilir.

Bunun bir səbəbi, dövlət xarici kapital investisiyalarına tətbiq edilən təşviqlər, bir başqa səbəbi də, kapital yığımının böyük olduğu İEÖ-in, digər dövlətlərdə macərə axtarmaq əvəzinə, xüsusən, bəşəri infrastrukturunu tam olaraq tamamlanmış İrlandiya Respublikasında investisiya yatırmağı seçmələridir.

---

³ Aytaç Eker, "Avrupa Birliqinde ve Türkiyede Teşvik Sistemleri ve Teşvik Politikaları", Ankara, 1995, səh. 95-98

Qısacası, dövlət xarici kapital istifadəsində, xarici kreditlər və ya qlobal quruluşların təmin etdiyi və daha çox hər hansı bir proyektə bağlı kreditlərdən başqa, qeyri-dövlət qaynaqlı investisiyaya yönəlik xarici kapitalı seçmişdi. Dolayısıyla xarici təşəbbüskarlarla heç bir qlobal quruluşun maneəsi, müdaxiləsi olmadan birbaşa görüşmələr apara bilmişdir. Bu birbaşa görüşmələrdə mənfəət transferlərində böyük güzəştlər və vergi toxunulmazlığı verirkən, XKİ-nı iqtisadi və sosial inkişafda əsas, başlıca sektorlara istiqamətləndirmə avantajını əlində tutmağı bacarmışdır.

d) Marketing və konsultasiya (consulting) xidmətlərinə önəm verilməsi. İrlandiya Respublikasında ölkəyə gətirilən xarici kapitalın ən tez bir zamanda mənfəətə keçişinin təminatı üçün, kapitalın sahibi olana ən tez bir zamanda bir konsultant ayrılır. Bu konsultantın əsas vəzifəsi, xarici investora işlərini izləmək və ona yardım etməkdir. Bir başqa tərəfdən, yaranacaq şirkətin istehsal sürətli bir şəkildə keçməsinə reallaşdırmaq üçün fabrik ərazisinin təmini, araşdırma yardımı, faiz subsidiyası və ortaq təşəbbüs dəstəyi kimi başqa güzəştlər də təmin edilir. Bundan başqa, İrlandiya Respublikasının Hökuməti tərəfindən kapitalın çox olduğu dövlətlərdə İrlandiya Respublikası üçün investisiyamarketing büroları yaradılmışdır.

Ötən əsrin 50-ci illərindəki liberallaşdırma praktikaları ilə ölkəyə XKİ-ı çəkmə istəyi bir qədər gec müddətdə öz təsirini göstərə bilmişdi. Belə ki, ötən əsrin 90-cı illərində gəliddə, artıq emalat sənayesində çalışan işçilərin 40%-i, sayları 900-ə kimi olan xarici kapital quruluşlarında çalışırdılar. Müqayisə üçün bir başqa statistikanı göstərə bilərəm ki, 1976-1982-ci illər arasında emalat sənaye investisiyaları İrlandiya Respublikasında 15%-ə qədər artarkən, bu nisbət Yaponiyada və ABŞ-da 8%, Almaniyanın Qərbində isə, 6% olaraq nisbətində idi.

XKİ-nın ixracatının ölkə ümumi daxili məhsulu içində olan payı isə, 55% nisbətində idi. Hal-hazırda isə, bu nisbət 90% təşkil edir.

İspaniya təcrübəsi

İspaniya da, İrlandiya Respublikası misalındakı kimi, xaricə yönəlik və liberal iqtisadi siyasət yolunu seçmişdir. İspaniya xarici capital praktikasına ötən əsrin 59-cu ilində başlamasına baxmaraq, ötən əsrin 70-ci illərin ortalarına kimi bu mövzuda General Franconun avtoritar idarə rejimi altında (1939-1975) demək olar ki, fərq yarada biləcək heç bir irəliləyiş əldə edə bilməmişdi. Ötən əsrin 74-cü ilində gəldikdə isə, İspaniya Krallığı daha bir liberal qanun ilə xarici kapitala böyük investisiya imkanlarını təklif etməyə başladı. Bu dövəndə, Avropa Birliyində tam üzvlük haqqına sahib olmağa hədəflənən İspaniya Krallığında XKİ-ı sürətli bir yüksəliş sərgiləməyə başlamışdır. Belə ki, 20ci əsrin 77-ci ilində edilən bir araşdırmaya görə, xarici kapital iştirakçılarının toplam ixracat içindəki payı 51% olmuş, toplam idxalat içindəki payı isə, 75% olmuşdur.⁴ Avropa Birliyi üzvlüyü ilə bərabər, xarici kapital girişlərində ciddi artım müşahidə olunmuşdur. XX əsrin 85-ci ilində, 1.7 milyart dollar dəyərində olan BXX girişləri, əsrin 90-cı ilində 14 milyart dollara yüksələ bilmişdir. 2002-ci ildə isə, bu rəqəm artıq 20 milyart dolları keçə bilmişdir.

Xarici kapitalın İspaniya Krallığına belə maraq göstərməsinin səbəbləri içində, cəlbedici təşviq praktikaları ilə bərabər, böyük bir bazarın var oluşu, aşağı vergilər, keyfiyyətli iş gücü (işçi qüvvəsi), əlverişli coğrafi mövqe və ən əsaslarından olan inkişafda olan bazarlara coğrafi yaxınlığı və s. kimi faktorları göstərmək olar. İspaniya Krallığında xarici kapitalın cəlbi üçün sabit kapital (duran varlıq) investisiyalarında 5% nisbətində endirim, qeyri-maddi sabit kapital investisiyalarında isə, 15% investisiya endirimi tətbiq edilir. Sənayedə öncəliyi olan iş qollarında və iqtisadi inkişafda öncəlikli bölgələrdə çalışan, R&D fəaliyyəti ilə məşğul oyan və yeni mal inkişaf etdirən firmalara da bir çox təşviqlər verilməkdədir. Yenə də, gənc əhalinin məşğulluğu halında, quruluşun üzərindəki sosial naliyyətlər üçün 50-100%arası endirim mövcuddur. Bu imtiyazlar sayəsində,

---

⁴ M. Garcia, A. Alvarez, "İspanya'da Yabancı Sermaye Tecrübesi ve Elde Edilen Sonuçlar: Dış Ülkelerdeki Yabancı Sermaye Tecrübesi, İstanbul, 1984, səh. 91.

İspaniya Krallığına olduqca, böyük həcmdə xarici kapital girişi gerçəkləşmişib. Bunun da nəticəsi olaraq, İspaniya Krallığındakı şirkətlərin 30%-ndə xarici kapital ortaqlığı mövcuddur və sənayenin 50%-ə qədəri xarici kapital tərəfindən idarə edilir.

Lüksemburq təcrübəsi

2002-ci ildə 126 milyard dollar BXX-a “qucaq açan” Lüksemburq, bu göstəriciyə görə, dünyada ilk sıranı almışdır. Təbii ki, buna Lüksemburqdakı xarici investisiyalar üçün olduqca əlverişli imkanlar və cəzbedici mühit də böyük təsir göstərmişdir. Aşağıda qısaca olaraq, Lüksemburqda tətbiq edilən təşviqləri araşdırmışam:

- Nəğd yardımı. Lüksemburqda bölgələrə görə sybit kapital investisiyalarının 15-25%-i həcmində kapital yardımı verilməkdədir.
- R&D yardımı. Lüksemburqda R&D fəaliyyətləri ilə bağlı maliyyələrin 50%-i nisbətində dövlət tərəfindən subsidiya verilməkdədir.
- Faiz subsidiyası. Sabit kapital investisiyalarının finanssmanı məqsədilə endirimli faizlə kreditlərverən qurumlara qarşı subsidiyalar bazasında faiz ertələməsinə gedilməkdədir.
- Təhsil yardımı. Lüksemburqda yaradılan hər iş başına görə, işçilər və usta köməkçiləri üçün yüksək məbləğdə (köhnə pul vahidi ilə 50.000 LUF) təhsil təşviqi verilir.
- Vergi güzəştləri. Lüksemburqda ilk 8 il ərzində əldə edilən mənfəət gəlirlərinin 25%-i gəlir vergisindən və yerli ticarət vergisindən azad edilmişdir. Toplam vergi istisnaları, sabit kapital investisiyalarının 30%-nə qədər varı bilməkdədir. Ayrıca yeni investisiyalar baxımından avadannlıqlara qoyulan investisiyanın 14%-i ödənilməsi lazım gələn mənfəət vergisindən çıxılmaqdadır.
- Kreditlər. Bir dövlət bankı olan SNCI investisiyanın 40%-nə qədərki qismini maliyyələşdirmək məqsədilə aşağı faizli (5 illik sabit olaraq 8.25%) kredit verir.

Belçika təcrübəsi

2002-ci ildə BXX girişlərində Lüksemburqla bərabər dünyadakı ən çox investisiya qəbul edən Belçika, təşviq növlərini olduqca effektiv bir biçimdə istifadədən dövlətlərin başında gəlməkdədir. Belçikada tətbiq edilən əsas təşviqlər bunlardır:

- Kapital yardımı. İqtisadi inkişaf bölgələrində sabit capital investisiyalarının 6% və ya 8%-i nisbətində dövlət tərəfindən subsidiya verilir. Bundan başqa, qoyulan investisiya bölgə üçün stratejik bir əhəmiyyət daşıyarsa, dövlət tərəfindən verilən təməl subsidiya araşdırma bölgələrində 3-6%, inkişaf etmiş bölgələrdə isə, 2-4% nisbətində artırıla bilər. Stratejik yardımlara yeni istehsal metodlarının tətbiqini, R&D təsisləri qurulmasını, istehsalın əhəmiyyətli dərəcədə artırılmasını, indi subkontraktorlar tərəfindən göstərilən xidmətlərin əhatəsinin genişləndirilməsini, yeni sənaye fabrikləri qurulmasını göstərmək olar.
- R&D yardımı. Ölkədə protiplər ilə yeni mal və texnika inkişafı üçün qoyulan sabit passiv qiymət investisiyalarının 50%-i nisbətində (bəzi hallarda 80%) R&D yardımı verilir. Bir şirkətdə yeni bir texnologiyanın tətbiq edilməsinin zərurəti nəticəsində, xaricdən dəvət olunan texniki mütəxəssisin məsrəfinin 80%-i bir il müddət ilə şirkət tərəfindən qarşılanmaqdadır. Ən çox 500 işçi çalışdıran şirkətlərdə 3 il ərzində bazara daxil olmağa qadir yeni bir mal yaradılırsa, R&D məsrəflərinin 80%-i şirkət tərəfindən qarşılanmaqdadır. Ayrıca, texnologiyaya bağlı yeni istehsal texnikaları üçün risk kapitalı və ucuz kreditlər də verilməkdədir.

Ölkədə işləyən xarici mütəxəssislər və idarəçilər ilə bağlı xüsusi vergi güzəştləri var. Daha çox xarici investisiya çəkmək məqsədilə, iqtisadi inkişafda əsas təşkilatlanmış sənaye bölgələrindəki şirkətlər 10 il əmlak və mənfəət vergisindən azad edilmişdir.⁵

Bu sadələşmələrdən başqa, ölkədə faiz subsidiyası, təhsil yardımı, ətraf mühiti qorumaq məqsədi ilə edilən yardım, məşğulluq yardımı, investisiya endirimi, vergi güzəştləri, aşağı faizli və uzunmüddətli kreditlər kimi təşviq vasitələri də istifadə olunur.

⁵ Pars Kutay, "Avrupa Topluluğu'nda Devlet Yardımları ve Yatırım Teşvikleri, Ankara, 1993, səh. 39 - 40.

İngiltərə təcrübəsi

Yüksək ölçüdə xarici kapital ehtiyatına malik olan ölkədə təşviqlər, daha çox vergi və pul təşviqləri formasındadır. İngiltərədə istifadə olunan əsas təşviqlər bunlardır:

- Kapital yardımı. Ölkədə sabit kapital investisiya maliyyətləri və məşğulluq bazasında bütün emalat sənayesinə regional selektiv yardım edilməkdədir. İqtisadi inkişaf bölgələrində kapital yoğun projektlərə sabit investisiya tutarının maksimum 15%-i, əmək yoğun projektlərdə, investisiya tutarının maksimum 40%-i nəğd olaraq verilir. Buradakı əsas məqsəd, əmək tutumlu investisiyalarla ölkədəki işsizlik səviyyəsini daha da azaltmaqdır.
- R&D yardımı. Ölkədə şirkətlərin uzunmüddətli R&D proqramlarına təşviq verilməkdədir. Bu təşviqlər: yeni texnologiya araşdırmalarını əhatədən yüksək texnologiya proqramlarını, bir neçə şirkət, araşdırma və texnologiya təşkilatları və rəsmi araşdırma qurumları tərəfindən gerçəkləşdirilən sənaye işbirliyi, sənaye ehtiyacları ilə bağlı firmaların yerli universitetlərlə birlikdə çalışmalarını həvəsləndirən proqramlardır.
- Təhsil yardımı. Ölkədə emalat və xidmət projektlərində, yeni texnologiyadan istifadə ilə bağlı olaraq, təhsil məsrəflərinin 40%-i, regional selektiv yardımlar adı altında, təhsil yardımı olaraq təmin edilməkdədir.
- Mənfəət vergisi istisnası. R&D xərcləri və təşkilatlanmış sənaye bölgələrindəki şirkətlərin inşaat məsrəflərinin tamamı, makina-avadanlıq tutumunun 25%-i mənfəət vergisi miqdarından endirilməkdədir.

Türkiyə təcrübəsi

Ölkədə xarici investisiya təşviqlərinin başında, dünyadakı inkişafa paralel şəkildə, investisiya endirimi də gəlməkdədir. Mənfəət vergisidən tətbiq edilən bu nisbət 100% nisbətindədir.

Türkiyədə təşviq sistemi ilə bağlı önəmli bir inkişaf, əsrin ilk ili etibarlı ilə şəxs başına düşən ümumi daxili məhsul tutarı 1500 dollar və daha az olan 36 vilayətə (daha

sonra qanunda bir dəyişiklik edilmiş və bu rəqəm 49-a qaldırılmışdır) təşviq verilməsini uyğun görən 5084 Saylı “İnvestisiyaların və Məşğulluğun Təşviqi ilə Bəzi Qanunlarda Dəyişiklik Edilməsi Haqqında” Qanunun 29 yanvar 2004-cu il tarixində parlamentdən (TBMM) keçməsidir. Qanunun ilk maddəsinə görə, qanun “bəzi vilayətlərdə sığorta və vergi endirim təşviqləri tətbiq etmək, enerji dəstəyi təmin etmək və investisiyalara qarşılıqsız torpaq sahəsi və ərazi təmin etmək yolu ilə investisiyaları və məşğulluq imkanlarını artırmaq” məqsədilə qəbul edilmişdir. Qanun 5 il müddətinə (31.12.2008) keçərli olacaq idi. Qanuna görə əlavə işçilər üçün (yeni investisiyalarda ən birinci işçidən etibarən) təşkilatmış sənayə bölgələrində 100%, digər bölgələrdəki iş yerlərində isə, 80% daha az prim və vergi ödənəcək idi. Ən a 10 nəfərdən ibarət iş yerlərində elektrik 20% daha ucuz olacaq və hər əlavə işçi ilə bərabər elektrik 0.5 xal daha ucuzlaşacaqdır.

İEOÖ-də təşviqlərlə əlaqədar normativ təkliflər

Ən effektiv BXX siyasəti, hər hansı X ölkəsinə gələcək olan xarici kapitalı perspektivli investisiya sahələrinə və ixraca yönümlü sənaye sahələrinə yönləndirmək, dolayısı ilə bu investisiyalardan uzunmüddətli dövrdə sənayeləşməyə xidmət edəcək şəkildə fayda qazanmaqdır. Bunun üçün XKİ-nın ixracat gəlirləri müəyyən bir dövr üçün vergidən azad tutulacağı kimi, eyni zamanda, əlavə təşviqlər də planlaşdırıla bilər. Belə praktika dövlətin sənayeləşməsinə müsbət təsir göstərəcəyi kimi, tədiyə balansını da düzəltmə yolunda bir xeyli fayda verir.

Təşviqlər, daha öncə də deyildiyi kimi, axtarılan keyiyyətdə texniki iş gücü və idarəçilər üçün yaşamaya uyğun bir çevrə, lazımi səviyyədə inkişaf etmiş nəqliyyat və kommunikasiya imkanları, dövlətin minimal müdaxiləsi və qanuni tənzimləmələr kimi təməl ünsürlərin ardından ikinci dərəcədə effektivdirlər. Lakin, bu vəziyyət təşviqlərin xarici investisiyalar üzərində heç təsirinin olmadığı mənasına gəlmir.

“Yarat, İşlet, Transfer Et” Modeli

“Yarat, İşlet, Transfer Et” (YİT) Modeli (**build - operatetransfer**), geniş anlamda, bir dövlət infrastruktur investisiyanın və ya xidmətinin finansmanının qeyri-dövlət digər şirkət tərəfindən qarşılaraq gerçəkləşdirilməsi və dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilən bir vaxt üçün işlədilməsi və yenə bu vaxt ərzində istehsal etdiyi xidmət və ya malı, hər iki tərəfin qarşılıqlı təyin etdikləri bir qiymət qarşılığında dövlət quruluşlarına satması və bu vaxtın sonunda işlətməkdə olduğu təsisləri əksizsiz, nəzarətdən keçirilmiş və çalışan vəziyyətdə əlaqəli dövlət quruluşuna dövretməsi kimi tərif oluna bilər. Hazırda qeyri-dövlət şirkətləri arasında da tətbiq ediləbilən bu yeni model axtarışlarına, 19-cu əsrin sonu və 20-ci əsrin başlanğıcında Osmanlı İmperiyası və Almaniya, Fransa, İngiltərə kimi ölkələrdə də müraciət edilmiş dövlət imtiyazlarının dövdredilməsi metodu çıraq olmuşdur.

Hazırda YİT modeli dünyada bir çox ölkələr tərəfindən geniş şəkildə istifadə olunur. Məsələn, İngiltərədə Uels-İngiltərə arasında yerləşən Severn Makas Körpüsü (530 milyon dollar), Dartfodda Temza çayı üzərində qurulan Dartfod Körpüsü (55 milyon funt sterlinq), Fransada Disneyland və Orli Hava Limanı, Kanadada Toronto Hava Limanı, Honq-Konqda Kros Harbur Tuneli, Amerika Birləşmiş Ştatlarında Sanfransisko Körpüsü və Trans-Alyaska Neft Boru Xətti, ÇXR-də 700 Meqavatlık Şahijayo B enerji təsisi (530 milyon dollar), ÇXR ilə Honq-Konq arasında su altından bağlantını təminədən Vestern Harbur ilə Viktoriya Harbur Su Altı Keçidləri, Pakistanda Karaçi Hava Limanı (250 milyon dollar) və elektrik sahəsindəki təsislər “Yarat-İşlet-Transfer Et modeli” çərçivəsində inşa edilib istifadəyə verilmişdir.⁶

Bu modelin işi yalnız yeni investisiyalarla məhdud qalmır. Yeniləmə və ya tamamlama investisiyaları üçün də bu YİT modelindən istifadə etmək mümkündür. YİT modelinin bir çox üstün tərəfləri var. YİT-in ilk üstünlüyü, yeni və əlavə finanssman qaynaqları yaratmağındadır. YİT modeli daxilində gətirilmiş olan xarici kreditlərin əsas

---

⁶ Kürşat Yerlikaya, “Türkiye’de Yap - İşlet - Devret Modeli ve Kamu Borçlanması”, Maliye Sempozyumu Tebliğleri, 2003,

pul və faiz geri ödəmələrində Xəzinənin hər hansı bir qərantiyası və ya öhdəliyi yoxdur. Yəni, bu model daxilində təmin və istifadə edilən xarici kredit dövlətin xarici borclanma öhdəliyinə mənfi yöndə təsir göstərməməkdədir.

Bundan başqa, YİT modeli investisiyaların dövlət və qeyri-dövlət sektoru arasında gerçəkləşdirilməsi mövzusunda dəyərləndirmə ölçüsü rolunu görməkdə və özəlləşdirməyə kömək etməkdədir. Bunun da BXX girişinə yaxşı tərəfdən təsir göstərəcəyi aydındır. Hətta bəzi durumlarda, kredit müəssisələri, dövlət quruluşlarına birbaşa kredit açmaq yerinə, bu model çərçivəsində investisiya qoyuluşunu təşviq etməkdədirlər.

Ən nəhayətində, modelin ən vacib üstünlüyü, investisiya mərhələsində (inşaat xidmətləri) olduğu kimi, fəaliyyət mərhələsində də effektiv menecment anlayışı, qabaqcıl texnologiya gətirməsi ilə dövlətlə müqayisədə hər mərhələdə daha məhsuldar və səmərəli çalışma potensialıdır.

“Yarat - İşlət - Transfer Et” proyektlərində qarşılaşılan risklərin bölgüsü

Cədvəl 1

Fəaliyyətlə bağlı risklər:

- Faizi və ya borcu vaxtında ödəmək imkanının olmaması;
- Gözlənilməz səbəblərdən əmələ gələn qarşısı alınması qeyrimümkün olan risklər;
- Ətraf mühitə vurulan zərər və bunun da nəticəsi kimi ətrafdan gələn reaksiyalar;
- İmtiyaz verilən firmanın öhdəliklərini yerinə yetirmək imkanından məhrum olması;
- Texnologiya riski;
- İşçilərdən qaynaqlanan risklər;

- İmtiyaz tanınan firma tərəfindən imtiyazın sona çatdırılması;
- Zamanlama və inşaat keyfiyyəti;
- Finansal maliyyətlərin artması;
- Müqaviləni imzalayan kontraktor şirkətlərin öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi;

Siyasi risklər:

- İxtilaf durumunda daşınmaz və daşınar əmlaklara əl qoyulması;
- Qanunlardakı Dəyişikliklər; İnhisarçılıq;
- İnhisarçılıq;
- Hökumət və ya hökumət quruluşunun yerinə yetirməsi lazım olan fəaliyyətlərində dəyişmələr və ya sabitlik;
- Hökumət borclarının ödəmək imkanının olmaması;
- Vergilərdəki yüksəliş;
- Hökumətin imtiyazı sona çatdırması;
- İqtidar dəyişikliyi, təzyiqlərin artması, üsyan, inqilab və qarışıqlıq ehtimalları;

Bazar və gəlir riski:

- Başqa fəaliyyətlərdən təmin olunan gəlirlərin yetərsizliyi;
- Maaşlardan təmin olunan gəlirin yetərsizliyi;
- Ticarətin yetərsizliyi.

Qanuni Risklər

- Mali müvəffəqiyyətsizlik və imtiyaz verilən firmanın borclarını ödəmək imkanının olmaması;
- Mülkiyyətin məhdudluğu;

- Firma və təminat quruluşu;
- Qanuni girov;

Mali Risklər

- Faiz dərəcəsi riski;
- Valyuta kursu riski;
- İnflyasiya riski;

Mənbə: Güvən Sevil, Mehmət Başar, “Yarat, İşlət, Transfer Et” Modelində Qarşılaşılan Risklər və Mali Riskin Qarşısının Alınmasında SWAP Teknikasının İstifadəsi”, **Xarici Ticaret Jurnalı**, İyul 1999, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz99/yapislet.htm>, (31 mart 2004).

Bu üstünlüklərdən də başa düşüldüyü kimi, bu modelin BXİ-ı ilə birbaşa əlaqəsi var. Bütün faydalarına baxmayaraq, bu modelin bəzi mənfi tərəfləri də mövcuddur. Bu model dövlətin iqtisadi və siyasi sabilliyinə çox həssas və elastikdir. Bu da YİT modelini yüksək maliyyətlə vəziyyətə gətirmək iqtidarındadır. Dövlətin daşdığı iqtisadi və siyasi risk faktoruna görə, dəyişən bu maliyyət (təməl risk dərəcəsi), ölkənin öz imkanları ilə təmin edə biləcəyi, xarici və daxili qaynaqlarla realizə edə biləcəyi investisiyaya görə çox maliyyətlə olma iqtidarındadır. Yenə, investisiya mövzusu olan təsis və ya təsislər istifadə müddətinin axırında ölkəyə transfer edilməkdədir. Bu bir tərəfdən özəlləşdirməyə təşviq edərkən, digər tərəfdən təsisin dövlətə dövr etməsi səbəbindən yeni dövlət quruluşları yaratmaqdadır. Cədvəl 1-də bu modelə bağlı qarşıya çıxan biləcək riskləri göstərmişəm.

Bu risk növləri ev sahibi ölkə, imtiyazlı şirkət və ya əlaqədar dövlət quruluşu, sponsor firmalar və proyektə borc verən tərəflər üçün də ayrı-ayrı dəyərləndirilməlidir. Misal üçün, mali uğursuzluqlar və imtiyaz verilən firmanın borclarını ödəmə iqtidarının olmaması, o firma baxımından bir risk yaradarkən, imtiyaz verilən firmanın öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi, ev sahibi ölkəyə və proyektə borcverən quruluşlar baxımından bir risk amili özündə daşıyır. Yenə eyni şəkildə, mülkiyyətin məhdudluğu proyektini

reallaşdıracaq firma baxımından bir risk ünsürünü özündə daşıyarkən, inşaatın zamanında tamamlana başa çatmaması və keyfiyyəti ev sahibi ölkə və ya proyektin sahibi olan hökumət quruluşu baxımından bir risk amilini özündə daşır.

Bu modelə, xüsusən, ehtiyac göstərən sektorlar su bəndi, tunel, sulama, istifadə və içmə suyu, saflaşdırma və təmizləmə təsisi, xəbərləşmə, kanalizasiya, ötürücü, enerji istehsalı, ticarət və dağıdım, fabrik və bənzəri təsislər, mədən işlətmələri, ətraf mühitin çirkliliyini aradan qaldıra biləcək investisiyalar, dəmiryolu, şosse, yerüstü və yeraltı avtopark və sivil istifadəyə yararlı hava və dəniz limanları, metrolar və s. oxşar investisiya və xidmət sahələridir. Bu sahələrin bu modelə ehtiyacının əsas səbəbləri isə, bu sahələrin çox böyük maliyyəyə sahib olması və bu sahələrdə təcrübənin qıtlığıdır.

Bu model bəzi problemləri də özü ilə yaratmaqdadır. Rəqabətin işləmə mexanizminin qarşısını alan bir xüsusiyyət daşıyan bu model imtiyazlı firma yaratmaqdadır. Belə ki, bu məqsədlə qurulmuş firmalar, məlum olan bir mal və ya xidməti məlum bir qiymət qarantiyası ilə istehsal edib satmaqla, eyni sahədə fəaliyyət göstərən digər firmaların rəqabət edə bilmə şansını aradan qaldırırlar. Xidmətlərə iddiaçı olan şirkətlər arasında sağlam bir rəqabətin yaşandığı bir sistemlə xidmətlərin tenderi, yaradılan rəqabət şəraitinin təsiri ilə xidmət qiymətlərinin aşağı salınması, xidmət keyfiyyətinin artırılması kimi hədəf və praktikalarla bu təhlükələr qismən azaldıla bilər.⁷

Sərbəst bölgələr

Sərbəst bölgələr ümumi olaraq, dövlətin milli sərhədləri daxilində olmaqla bərabər gömrük bölgəsi xaricində sayılan, ölkədə keçərli ticarət, mali və iqtisadi sahələrlə bağlı hüquqi və idarə tənzimləmələrinin tətbiq olunmadığı və ya qismən tətbiq olunduğu, sənaye və kommersial fəaliyyətlər üçün daha geniş təşviqlərin tanındığı və fiziki olaraq dövlətin başqa qisimlərindən ayrılan yerlər olaraq tərif oluna bilər.⁸ Daha əvvəl bəzi

⁷ Yusuf Şahin, "Uluslararası Ticari Tahkime Giden Süreçte Yaşananlar Üzerine", Liberal Düşünce Topluluğu, http://www.liberaldt.org.tr/guncel/Diger/ys_tahkim.htm, (17 fevral 2004).

⁸ Bülent Gölgeci, "Serbest Bölgeler ve Vergisel Boyutları", http://www.alomaliye.com/bulent_golgeli_serbest_bolgeler.htm, (17 mart)

misalları görülməsinə baxmayaraq, sərbəst bölgələr daha geniş bir şəkildə ötən əsrin 29-cu ilində baş vermiş Dünya İqtisadi Böhranının dünya ticarətini daraldıcı təsirlərini aradan götürmək üçün inkişaf etmiş Qərb ölkələri tərəfindən tətbiq olunmağa başlanmışdır. Bir tərəfdən artan işçilik məsrəfləri, digər tərəfdən də, milli və beynəlxalq rəqabətin sərtləşməsindən pis təsirlənən TMSŞ-lər, xərclərini endirimə getmək üçün bu bölgələri seçməyə başladılar. Sərbəst bölgələrdəki keyfiyyətli iş gücünün bolluğu, işçi maaşlarının, nəqliyyat xərclərinin və ilk investisiya xərclərinin minimal olması TMSŞ-ə vacib üstünlüklər təmin etməkdə idi.

Bu modelin praktikaları XX əsrin 70-ci illərindən bu yana İEOÖ-lər tərəfindən də tətbiq olunmağa başladı. Neft Böhranı ilə xarici ticarət gəlirləri maksimal miqdarda minimalizə olan İEOÖ-lər, makroiqtisadi siyasətlərində əhəmiyyətli dəyişikliklərə etmədən, ticarətin həcmi artırmağın yolu kimi, bu praktikaya yönəldilər.

Bu model, risk faktorunun minimal olması və üstünlüklərdən yaranacaq rentabelliyn daha da artımı səbəbilə, BXKİ-ni çəkməkdə vacib bir vasitədir. Hazırda yüzə yaxın dövlətdə sayları 700 civarında olan sərbəst bölgə praktikası fəaliyyət göstərir. Əsas da, Cənub-Şərqi və Cənubi Asiya, Latın Amerikasını dövlətləri tərəfindən, ixracat və məşğulluq yaratmaq məqsədinə bağlı, çox böyük bir istifadə sahəsinə malikdir. Bunlar arasında ÇXR, Cənubi Koreya, Tayvan, Braziliya, Malayziya, Dominikan Respublikası, İndoneziya kimi ölkələri də göstərmək mümkündür. Məsələn, ÇXR sərbəst bölgələrdə xarici investitorlara hər cür infrastruktur investisiyalarının hazırlanması, vergi güzəştləri və özəl yerlər təmini kimi bir çox üstünlük təklif etməkdədir. Bir digər misal kimi də, Polşanı göstərə bilərik. XX əsrin 90-cı illərinin əvvəlində siyasi müstəqilliyini qazanan Polşa qısa vaxt ərzində, ikisi texnoloji olmaq üzərə, on yedii ədəd sərbəst bölgə qurmuş və buna görə, əhəmiyyətli sayda BXKİ-1 qəbul etmişdir. Bundan başqa, bu praktika inkişaf etmiş Qərb ölkələri tərəfindən də istifadə olunmaqdadır. Misal üçün, İngiltərədə 7, Almaniyada

8, Yunanıstanda 3, İspaniyada 4, İtaliya, İrlandiya və Finlandiyanın hər birində isə, iki ədəd sərbəst bölgə mövcuddur.⁹

Bu bölgələrdə istehsal gerçəkləşdirən şirkətlərin qeyd etdiyim üstünlükləri əldə etməsi, xarici bazar ilə rəqabətdə mühüm bir faktor təşkil etməkdədir. Lakin sərbəst bölgələrin praktikada bəzi hallarda, qaçaqçılıq müəssisəsi olacaq şəkildə işlədiyini də vurğulamalıyam. Bunun da qarşısının alınmasının tək yolu, güclü, şəffaf və sağlam gömrük idarəsinin varlığı ilə mümkündür.

---

⁹ Lütü Öztürk, “Avrupa Birliğı Sürecinde Serbest Bölgeler”, **Dış Ticaret Dergisi**, Aprel 2003

2.2. Birbaşa xarici investisiyaların milli iqtisadiyyata əsas təsir kanalları: makroiqtisadi göstəricilər üzrə qiymətləndirmə

Müasir şəraitdə investisiya kapitalı təsərrüfat məqsədəuyğunluğu prinsipinə uyğun olaraq hərəkət edir və ən yüksək effektivlik əldə olunması mümkün olan regionlarda cəmləşir. Xarici investisiyaların ölkəyə axını ölkənin geoiqtisadi məkanda statusunu, onun qlobal iqtisadi sistemə qoşulmasının nə dərəcədə uğurlu olmasını müəyyən edən əsas meyara çevrilir. Ölkələr xarici investisiyaları cəlb etməklə yeni təsərrüfat ixtisaslaşmasına yönəlmiş struktur dəyişikliklərini daha uğurla həyata keçirmək imkanı əldə edirlər.

Məlum olduğu kimi, kapitalın intensiv hərəkəti inkişaf etmiş ölkələr arasında müşahidə olunur. Belə ki, kapital ixracının 92%-i, idxalının isə 80%-i ABŞ, Aİ və Yaponiyanın payına düşür. Bu ilk növbədə onunla əlaqədardır ki, birbaşa xarici investisiyaların axınlarını müəyyən edən TMK –ların 80%-ə qədəri bu ölkələrə məxsusdur.

Bununla belə son onilliklərdə inkişaf etməkdə olan ölkələrin bu proseslərdə iştirakı əhəmiyyətli dərəcədə genişlənmişdir. Bu ölkələr iqtisadi artımın mühüm şərti olan investisiya resurslarını getdikcə daha aktiv cəlb edirlər. Məhz bu səbəbdən bu gün kapitalın beynəlxalq hərəkətinin artım tempi dünya üzrə istehsalın və xarici ticarətin artım tempini üstələyir.

Xarici investisiya fəaliyyəti dedikdə, investorların xaricdə bütün növ investisiyaların reallaşdırılması üzrə praktiki hərəkətlərinin məcmusu başa düşülür. Xarici investisiya fəaliyyəti müxtəlif formalarda həyata keçirilə bilər. Bu formalara birbaşa investisiyaların qoyulmasını və portfel investisiyalarını göstərmək olar. Bəzən iqtisadi ədəbiyyatda borc kapitalının beynəlxalq hərəkəti ilə əlaqədar fəaliyyəti də investisiya fəaliyyətinə aid edirlər. Ancaq biz əsas etibarlı ilə birbaşa investisiyalarla əlaqədar investisiya fəaliyyətindən bəhs edəcəyik, belə ki, investisiyaların bu formasının dünya iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyəti daha böyükdür.

Xarici investisiyaların müxtəlif formaları qəbul edən ölkənin iqtisadi inkişafına müxtəlif dərəcədə təsir göstərir.

Araşdırmalar və İEÖ-in təcrübəsi göstərir ki, investisiya iqtisadi inkişafı müəyyən edən başlıca amillərdən biridir. Cəmiyyətin real kapitalının artımı iqtisadiyyatın istehsal potensialını yüksəldir, yeni texnologiyaya, istehsala investisiya qoyuluşu kəskin rəqabət mübarizəsində fəaliyyət göstərməyə kömək olur, öz məhsullarına qiymətin daha cəld tənzimlənməsinə imkan verir.

Son zamanlar xarici kapitalın ölkə iqtisadiyyatına axını xarici investisiyalara marağı artırır. Buna da əsas səbəb kimi Azərbaycanın xammal resurslarının, zəngin təbii ehtiyatlarının ilə bərabər, ucuz işçi qüvvəsinin bolluğu, habelə, ölkəmizin yerləşdiyi əlverişli coğrafi mövqe, ixtisaslı elmi-texniki kadr potensialının mövcudluğu, nəqliyyat əlaqələri və onun məhsullarının qloba bazara çıxara bilməsi üçün bütün şəraitin olması ilə bağlıdır. Hazırkı vəziyyətdə, Azərbaycan dünya miqyasında xammal resurslarını və ilkin xammal məhsullarını ixracdən və ilk olaraq, istehlak tələbatını ödəyə bilmək məqsədilə nəzərdə tutulmuş xarici yüksək texnoloji məhsul və xidmətləri idxaldən ölkə kimi göstərilir. Azərbaycan emal sənayesinin bəzi sahələrinin inkişafı üçün yetərli xammal bazasına malikdir. Həm də, bu xammal resurslarının və onların emalına əsaslanan müəssisə və istehsalların çoxu ən gəlirli və xərcini tez ödəyə bilən hesab olunurlar.

İnvestisiyanın iqtisadiyyata təsir mexanizmi investisiya proseslərinin dövlət tənzimlənməsi istiqamətləri haqqında da fərqli fikirlər mövcuddur. İnvestisiya iqtisadi artımın əsas hərəkətverici qüvvəsi satılır. İnvestisiya nə qədər çox qəbul edilərsə, ölkə iqtisadiyyatının artım tempi də bir o qədər çox artar. Çox “yığım”, çox artım deməkdir. Bir başqa tərəfdən də səbəb-nəticə əlaqələrinin zənciri əks tərəfə isyiqamətlənir. Belə ki, yüksək tələb istehsalın artımını yaradır ki, bu şirkətləri investisiya qoyuluşuna məcbur edir. Gəlirlər nə qədər çox olarsa, ölkə də onunla düz mütənasib də, bir o qədər çox əmanət əldə edir və nəticə etibarə ilə, daha çox investisiya qoyuluşu edə bilər.

Xarici investisiyanın cəlb olunması siyasətinə çox böyük diqqət yetirilir. Amma xarici investisiyanın real iqtisadi rolu təkcə, kiçik iqtisadiyyatda əhəmiyyətli ola bilər. Dövlətlərarasında istehsalın təşkili metodlarının və qabaqcıl texnologiyaların mübadiləsi kimi görsənən investisiyanın texnoloji rolu çox vacibdir. Ona görə də, hətta investisiya üçün daxili ehtiyatları kifayət qədər olan ölkələr qabaqcıl sahələrə investisiya cəlb edilməsinə gedirlər.

İnvestisiya ümumiləşdirici makroiqtisadi göstərici kimi çıxış edir. Ölkə iqtisadiyyatında investisiyanın rolu ondan ibarətdir ki, o, istehsalın genişləndirilməsi üçün imkan yaradır.

Ölkəmizin ictimai həyatında nail olunan sabitlik Azərbaycanda böyük miqyaslı sosial-iqtisadi dəyişikliklərin dinamik və uğurla həyata keçirilməsinə və bununla da, investisiya qoyuluşu sahəsində yaxşı nəticələrin əldə olunmasına imkan yaratmışdır. Burada təkcə, maliyyə investisiyasından danışmaq yersiz olardı. İqtisadi inkişaf üçün əhalinin geniş təbəqələrinin sahibkarlıq qabiliyyəti və təşəbbüskarlığının, əmək sevrəliyinin, yaradıcı ruhunun, iqtisadiyyata yönəldilməsi çox vacib idi.

XX əsrin son onilliyinin ortasından başlayaraq, ölkəmizin iqtisadiyyatı sabit inkişaf yoluna keçə bilmiş və ölkənin bir sıra iqtisadi göstəricilərində, əsasən də, investisiya prosesində artım meylləri görsənmişdir. Bu da, Azərbaycanda investisiya fəallığının artırılmasının potensial imkanlarını çox artırmış və ölkə iqtisadiyyatının real sektorlarına transformasiya oluna bilməsinə şərait yaratmışdır. Sabit iqtisadi artımın ən vacib şərti kimi ölkədə investisiya fəaliyyətinin canlandırılmasında nəzərə çarpacaq meyl xarici investisiyanın ölkə iqtisadiyyatına axınıdır. Təcrübə göstərir ki, BXİ-ni qəbulədən ölkə ondan həqiqi fayda əldə edə bilər. Belə ki, dövlətin investisiya resurslarını artırır, ölkə daxilində müasir texnologiyanın genişlənməsini, idarəetmənin və sahibkarlığın yeni qaydalarını formalaşdırır, mədəniyyətinin formalaşmasını stimullaşdırır, həmçinin, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin güclü amilinə çevrilir. BXİ-nin vacib əhəmiyyətini qəbul etməklə bərabər, birbaşa xarici investisiyanın verə biləcəyi mənfi nəticələri də

unutmamaq lazımdır. Məlum olduğu kimi, özünün iqtisadi inkişafının başlıca dayaqlarını zamanla formalaşdıran gənc dövlət üçün bazar strukturlarının istənilən səviyyədə inkişaf etməməsi, dövlətin tənzimləyici rolunun və institusional infrastrukturun zəif olması qaçılmaz reallıqlardandır.

Ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyanın cəlb edilməsi xalq istehlakı malları istehsalının və xidmətlərinin genişlənməsinə, idarəetmənin qabaqcıl üsullarına yiyələnməyə, yeni texnologiyalara, real bazar münasibətlərinə uyğun olan infrastrukturun yaradılmasına imkan verir. Bundan əlavə, xarici investisiyanın xarici dövlətlərdən alınan borc və kreditlərdən fərqli olaraq cəhəti də, odur ki, o xarici borca əlavə yük gətirmir.

Təcrübə göstərir ki, hansısa bir dövlətə xaricdən birbaşa investisiyaların gətirilməsi tək cəsi siyasi və iqtisadi sabitlikdən asılıdır. Bundan əlavə dövlət ölkədə ədalətli rəqabət şəraiti yaratmalı, idxal və ixracdakı qanun pozuntularının qarşısını almalı, sahibkarlıq hüququnun qorunmasına təminat verməlidir. Eyni zamanda, qlobal maliyyə institutları ilə münasibətlərin yaxşılaşdırılmalı, kommunikasiya sisteminin yaxşılaşdırılmalı və qlobal bazarlarda reklam fəaliyyəti artırılmalı da vacib ünsür hesab edilir.

Ölkəmiz xarici investisiyanın mümkün olan bütün mənfi nəticələrindən özünü qorumaq üçün investisiya siyasətində yerli mənbələri prioritet istiqamət kimi qəbul etməlidir. İqtisadi inkişafın ilk mərhələsində hökumətimizin reallaşdıracağı məqsədyönlü və düşünülmüş sosial-iqtisadi siyasəti perspektivdə investisiyanın maliyyələşdirilməsində yerli mənbələrin əsas rol oynamasının mümkün imkanlarını formalaşdırmışdır. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, rəqabət qabiliyyətli və səmərəli iqtisadiyyatımızın formalaşdırılması həmişə düşündüyümüz əsas məqsəd sayılır. Odur ki, sosial-iqtisadi islahatları uğurla və dinamik reallaşdıran hökumətimizin bu hədəfin reallaşdırılmasına doğru atdığı addımların inamla həyata keçməsi üçün sonrakı mərhələdəki investisiya siyasətində göstərilən yerli mümkün imkanların həyata keçməsinə artıq nail olmalıyıq. Bunu başqa cür belə ifadə edə bilərik ki, daha böyük uğurların əldə olunması üçün həyata keçiriləcək investisiya siyasətinə konseptuallıq və sistemlik xarakteri verməklə onun

finanslaşdırılması mənbələri içində mümkün olan ən yaxşı nisbətə formalaşdırılması əsas məqsəd təşkil edir.

Ölkə iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək üçün xarici investisiyaların cəlb olunması onunla əlaqəlidir ki, ölkənin çox zəngin təbii sərvətləri və onlardan düzgün istifadə mövcud texnologiya və texnikalarla işlənməsi imkanından xaricdir.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı və xüsusən, BXİ-nin hərəkəti üçün ölkəmizin qabaqcıl global maliyyə təşkilatları ilə, ilk növbədə, BYİB, BVF, AYİB və başqa beynəlxalq təşkilatlarla çoxtərəfli əməkdaşlığın daha da artırılmasına bütün səviyyələrdə diqqət yetirmək lazımdır.

Ölkə iqtisadiyyatının sabit və davamlı inkişafını təmin etməklə iqtisadiyyatın bütün sahələrinə xarici investisiyaların cəlb olunmasını stimullaşdırmaq məqsədilə ikiqat vergiqoymadan azad etmə, güzəştli vergiqoymanı tətbiq etməklə, investisiyanın iqtisadiyyatımıza axınını daha da artırma bilərik.

III FƏSİL. Azərbaycanca birbaşa xarici investisiyaların iqtisadi inkişaf üzərindəki təsir istiqamətləri: sistemli və empirik təhlil

3.1. İnvestisiya münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi və investisiya iqliminin təkmilləşdirilməsinin imperativləri

Bildiyimiz kimi, Azərbaycanda iqtisadiyyata investisiyaların cəlb olunması məqsədilə, Azərbaycan hökuməti tərəfindən “açıq qapı” siyasəti tətbiq olunur. Xarici investisiyaların, müasir avadanlıq və texnologiyaların, idarə etmə təcrübəsinin Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb edilməsi yolu ilə çox yüksək keyfiyyətli, rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalı ölkənin müəyyən etdiyi iqtisadi inkişaf strategiyasının ən əsas tərkib hissəsini təşkil edir. Bu cəhətdən, başqa sahələrdə olduğu kimi daxili və xarici sahibkarlara eyni iş şəraitinin yaradılması, mülkiyyətin toxunulmazlığı, investorların hüquqlarının və mənafeələrinin qorunması, əldə olunmuş mülkiyyətdən maneyəsiz istifadə olunması ilə bağlı vacib qanunlar qəbul olunmuşdur. Hal-hazırkı dövrdə ölkəmizdə investisiya fəaliyyətini tənzimləyən 2 əsas qanun var. Bu qanunlar, 15 Yanvar 92-ci ildə qəbul edilmiş “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” və 13 Yanvar 95-ci ildə qəbul edilmiş “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunlarıdır.

Xarici kapitalın ölkə iqtisadiyyatına cəlbi üçün bu sahədə normativ aktların qəbul edilməsi əsas şərtlərdən biridir. Bu istiqamətdə “Xarici investisiyaların qorunması” haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu Azərbaycan Respublikasının qanunu ölkə daxilində xarici investisiya qoyuluşunun iqtisadi və hüquqi prinsiplərini müəyyən edir. Qanun xarici investorların hüquqlarının müdafiəsini təmin edir.

İnvestisiya fəaliyyəti nöqteyi-nəzərindən vacib əhəmiyyətə malik “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu ölkə ərazisində investisiya fəaliyyətinin ümumi hüquqi, iqtisadi və sosial şərtlərini müəyyənləşdirir. Qanun investisiyalarının ölkə iqtisadiyyatına intensiv cəlb olunmasına, investisiyalardan

Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi bazasının, həmçinin, beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlarının və investisiyanın inkişafı üçün faydalı və düzgün istifadə edilməsinə yönləndirilmişdir və mülkiyyət formasından asılı olmadan həm yerli investorların, həm də xaricilərin hüquqlarının bərabər şəkildə müdafiəsinə zəmanət verir.

Qanuna əsasən, ölkə investisiya fəaliyyətinin rallaşdırılması şərtlərinin sabitliyinə, investisiya fəaliyyəti ilə məşğul olan subyektlərinin qanuni mənafehlərinin və həmçinin hüquqlarının və qanuni mənafehlərinin qorunmasına təminat verir. Investisiya fəaliyyətinin subyektləri içində bağlanmış müqavilənin şərtləri bu müqavilə müddəti bitənə qədər və hətta, bitdikdən sonra belə qanunvericiliklə subyektlərin vəziyyətini pisləşdirən və ya hüquqlarını daraldan şərtlər müəy müəyyən edildikdə belə, əgər tərəflər müqavilə şərtlərinin dəyişdirilməsi barədə bir razılığa gələ bilməyiblərsə, hələ də qanun öz qüvvəsini saxlayır. Dövlət orqanları və bu orqanların vəzifəli şəxsləri qanunvericiliklə yol verilən və dövlət orqanlarının vəzifəli şəxslərinin səlahiyyətlərinə daxil olan hallar istisna olmaqla, investisiya fəaliyyətinin subyektlərinin işinə qarışmaq hüquqları yoxdur.

Ölkə investisiya fəaliyyətinin reallaşdırılması şərtlərinin sabitliyinə, subyektlərinin qanuni mənafehlərinin və hüquqlarının qorunmasına təminat verir. Investisiya fəaliyyətinin subyektləri arasında imzalanmış müqavilənin şərtləri, bu müqavilənin bütün müddəti ərzində və hətta o, bağlandıqdan sonra qanunvericiliklə subyektlərin vəziyyətini pisləşdirən və ya hüquqlarını məhdudlaşdıran şərtlər müəyyən edildikdə belə, əgər onlar müqavilə şərtlərinin dəyişdirilməsi barədə razılığa gəlməyiblərsə, qüvvəsini saxlayır.

Dövlət mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, bütün investisiyaların, eyni zamanda, xarici investisiyanın qorunmasına təminat yaradır. Investisiyanın qorunması ölkəmizin müvafiq qanunvericiliyi, həmçinin, digər ölkələrlə imzaladığı müqavilələrlə təmin edilir. Investorlar, həmçinin xarici investorlar investisiyanı istifadə, idarə və təbii ki, xitam verməyə maneyəçilik törədəbilən ayrışçılıq xarakterli tədbirləri istisna, həmçinin, qoyulmuş sərvətlərin və investisiyanın nəticələrinin ölkədən aparılması qaydası və şərtlərini müəyyən edən bərabər hüquqi rejimlə təmin edilirlər.

Ölkəmizin daha sonrakı qanunvericiliyi investisiya şəraitini pisləşdirdikdə, investisiya fəaliyyətinə dair bağlanmış müqavilədə nəzərdə tutulan zamanda, investisiyanın qoyulduğu zaman qüvvədə olmuş olan qanunvericilik tətbiq olunur.

Ölkəmizin ərazisində investisiya rekvizisiya edilmir, əvəzsiz milliləşdirilmir və onlara nəticələrinə görə başqa oxşar tədbirlər tətbiq olunnur. Bu cür tədbirlər investorlara vurulmuş zərərin, eyni zamanda, itirdikləri faydanın əvəzi tam həcmdə real dəyər üzrə ödənilməklə təkcə, Azərbaycanın qanunvericilik aktları əsasında reallaşdırılır.

İnvestorların qoyduğu və ya əldə etdiyi səhmlər, məqsədli bank əmanətləri və başqa qiymətli kağızlar, əldə edilmiş icarə hüquqları üçün ödənişlərin əvəzi və yaxud əmlak ölkəmizin qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq alınanda, investorların öz hərəkətləri və yaxud investorların iştirakı ilə edilmiş hərəkətlər nəticəsində istifadəolunan və yaxud itirilən məbləğlər istisna olmaqla, qalan məbləğ investorların özünə geri qaytarılır.

İnvestisiya fəaliyyətinin realizasiyası zamanı yaranan mübahisələrə müvafiq qaydada məhkəmə, arbitraj məhkəməsi və yaxud münsiflər məhkəməsi baxır.

İnvestisiya fəaliyyətinin dayandırılması və yaxud ona xitam verilməsi bu hallarda ola bilər:¹⁰

- investorların özünün (bu halda investorlar investisiya fəaliyyətinin başqa iştirakçılarına dəymiş zərəri ödəyirlər);
- səlahiyyətli dövlət orqanının.

Ölkəmizin beynəlxalq müqaviləsində investisiya fəaliyyəti haqqında dövlətin qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydalardan daha fərqlənən qaydalar müəyyən olunduqda, beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq olunur.

İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinə dövlət investisiyasının idarə olunması, həmçinin, investisiya fəaliyyəti şərtlərinin tənzimlənməsi və həmin şərtlərə investisiya fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən əməl olunmasına nəzarət daxildir. İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi bütöv elmi-texniki, iqtisadi və

---

¹⁰ S.Z.İsayev “İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi”, Bakı, 2011, səh. 135

sosial siyasət yeridilməsi məqsədi ilə həyata keçirilir və dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf proqramında nəzərdə tutulan həcmlərdə dövlət büdcəsi və daxili büdcələr hesabına finanslaşdırılır

Dövlət içində investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi müvafiq qərar, qanun və normativ aktlar çərçivəsində realizə olunur. Qanunlarda investisiya subyektlərinin hüquqları, investisiya subyektlərinə verilən güzəştlər, zəmanətlər, təminatlar və başqa şərtlər öz əksini tapır. Normativ aktlarda isə bank, sığorta, gömrük, vergi və başqa münasibətlər aydınlığa gətirilir.

Qlobal miqyasda kapitalın hərəkətinə dövlətlərin təsiri ondan ibarət olur ki, ölkələr kapitalın hərəkətindəki istənilən növ maneyəni aradan qaldırır və əksinə, xarici kapitalı təşviq edirlər. Bu halda, həmin dövlətlər milli iqtisadiyyatın mənafeinin müdafiəsi üçün vacib olan bütün hüquqi norma və prinsipləri özündə saxlayırlar. Bütün ölkələr kapitalın xaricə ixracına nisbətən kapitalın öz ölkəsinə idxalına can atır.

Xarici investisiyaların tənzim olunmasında dövlət bu tədbirlərdən istifadə edir:¹¹

- Maliyyə metodları: maliyyə yardımı, vergi yardımı, sığorta tədbirləri, təminatlı kreditin verilməsi, amortizasiyanın sürətləndirilməsi, təminatlı kreditin verilməsi və s.
- Qeyri-maliyyə metodları: texniki yardım göstərilməsi, t zəruri infrastruktura ilə təchiz edilməsi, orpaq sahəsinin ayrılması və s.

Bəzi iqtisadçılar xarici investisiyaların tənzimlənməsində dövlətin müdaxiləsinin on halını ayırmışlar. Bunlar aşağıdakılardır:¹²

- bank sisteminin fəaliyyəti;
- xarici investisiyaların hüquqi tənzimlənməsi;
- ticarət siyasəti;
- vergi siyasəti;

¹¹ S.Z.İsayev, "İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi", Bakı, 2011, səh. 139

¹² S.Z.İsayev, "İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi", Bakı, 2011, səh. 140

- qiymətqoyma və əməkhaqqının tənzimlənməsi;
- fiskal siyasət;
- mülkiyyət hüququ;
- iqtisadi stimulyasiya siyasəti;
- ölkədə istehsal olunan məhsul və xidmətlər məcmusunda dövlətin istehlak etdiyi pay.
- ölkədə mövcud “qara bazarın” miqyası.

Azərbaycanın ərazisində xarici investisiya ilə bağlı münasibətlər “Xarici investisiyaların qorunması” haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu, digər qanunvericilik aktları və beynəlxalq müqavilələr ilə tənzim olunur.

Azərbaycanda xarici investorlar kimlərdir:

- a) xarici hüquqi şəxslər;
- b) xarici vətəndaşlar, vətəndaşlığı olmayan şəxslər və xaricdə daimi yaşayış yeri olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşları; bu şərtlə ki, onlar vətəndaşı olduqları və ya daimi yaşadıqları ölkədə təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydə alınmış olsunlar;
- c) beynəlxalq təşkilatlar;
- ç) xarici dövlətlər;

Xarici investorların mənfəət əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq fəaliyyəti və digər növ fəaliyyət obyektlərinə qoyduqları əmlakın və əmlak hüquqlarının bütün növləri, eyni zamanda intellektual fəaliyyətin nəticələrinə hüquqlar və əşya hüquqlarına aid olmayan başqa hüquqlar xarici investisiyadır.

Xarici investorlar Azərbaycan ərazisində aşağıdakı yolla investisiya qoymaq hüququna malikdirlər:

- a) AR-in hüquqi şəxsləri və vətəndaşları ilə bir yerdə yaradılmış təşkilatlarda, müəssisələrdə payçılıq iştirakı;

b) tamamilə xarici investora məxsus müəssisələrin yaradılması;

c) əmlak komplekslərinin, müəssisələrin, qurğuların, binaların, müəssisələrdə iştirak payının, səhm və istiqrazların və başqa qiymətli kağızların, həmçinin, AR-in qanunvericiliyinə müvafiq sürətdə xarici investora məxsus olmaq hüququna malik digər əmlakın əldə olunması;

ç) torpaqdan və digər təbii ehtiyatlardan istifadə hüquqlarının, həmçinin, başqa əmlak hüquqlarının əldə olunması;

d) AR-in hüquqi şəxsləri və vətəndaşları ilə xarici investisiya qoyuluşunun digər formalarını nəzərdə tutan müqavilələrin bağlanması.

“Xarici investisiyaların qorunması” haqqında AR-in qanununda nəzərdə tutulan istisnalarla, xarici investisiyanın, həmçinin, investisiya qoyuluşu sahəsində xarici investorların fəaliyyətinin hüquqi rejimi AR-in hüquqi şəxslərinin və vətəndaşlarının əmlakı, əmlak hüquqları, həmçinin, investisiya fəaliyyəti üçün yaradılan rejimdən daha az əlverişli ola bilməz. İqtisadiyyatın üstünlük verilən sahələrində və ayrı-ayrı ərazilərdə xarici investisiya üçün AR-in qanunvericiliyi ilə əlavə güzəştlər müəyyən oluna bilər. Investisiyaların cəlb edilməsi sahəsində dövlət müəssisələri və təşkilatları ilə bağlanmış müqavilələrin şərtlərinin icra olunmasına nəzarət, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən həyata keçirilir.

AR-in qanunvericilik aktları ilə elə ərazilər müəyyən edilə oluna ki, milli təhlükəsizliyin, müdafiənin, əhalinin müdafiəsinin və ətraf təbii mühitin təmin olunması mülahizələrinə görə, həmin ərazilərdə xarici investisiyalı müəssisələrin fəaliyyəti məhdudlaşdırılsın və yaxud qadağan olunsun. AR-in müvafiq icra hakimiyyəti orqanı xarici investisiyanın cəlb olunması və xarici investisiyalardan istifadə edilməsi tədbirlərini hazırlayıb həyata keçirir, investisiya fəaliyyətini əlaqələndirir, xarici investor və xarici investisiyalı müəssisələrə kömək edir.

Qəza, təbii fəlakət, epizootiya, epidemiya və fəvqəladə xarakter daşıyan digər hallar istisna olunmaqla, xarici investisiya rekvizisiya olunmur. Rekvizisiya haqqında qərarı AR-

in Nazirlər Kabineti qəbul edir. Milliləşdirmə və rekvizisiya tədbirləri görüldükdə, xarici investora təxirə salınmadan müqabil və faydalı kompensasiya ödənilir.

İnvestisiya fəaliyyətinə xitam verildikdə, xarici investorun hüququ vardır ki, ona çatası olan investisiyanı və investisiya ilə əlaqəli gəlirləri investisiya fəaliyyətinə xitam verildiyi vaxt real dəyər üzrə pul və əmtəə formasında alsın. Müvafiq vergi və rüsumları ödədikdən sonra, xarici investorların investisiya ilə əlaqəli qanuni əsaslarla xarici valyuta qismində əldə etdikləri gəlirləri və digər məbləğləri, eyni zamanda, zərərin ödənilməsi məbləğlərini və kompensasiyaları xaricə köçürməsinə təminat verilir.

AR ərazisində xarici investorların götürdükləri mənfəət həmin pul vahidi şəklində yenidən investisiya kimi qoyula bilər, AR banklarında saxlanıla bilər, AR Mərkəzi Bankının müəyyən etdiyi qaydada və şərtlərlə xarici valyuta almaq üçün sərf oluna bilər.

Xarici investisiyalı müəssisələr səhmdar cəmiyyətləri, MMC, başqa təsərrüfat cəmiyyətləri və ortaqlıqları qismində, həmçinin AR-in qanunvericiliyinə zidd olmayan hər hansı digər formalarda yaradılır.

AR ərazisində xarici investorların pay iştirakı ilə müəssisələr; tamamilə xarici investorlara məxsus olan müəssisələr; xarici hüquqi şəxslərin nümayəndəlikləri yaradıla və fəaliyyət göstərə bilər.

Birgə və xarici müəssisələr AR-in hüquqi şəxsləridir. Xarici investisiyalı müəssisələrin yaradılması qaydası AR-in qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

Xarici investisiyalı bankların yaradılmasının xüsusiyyətləri AR-in banklar və bank fəaliyyəti haqqında qanunvericilik aktları ilə müəyyən olunur.

AR-də xarici investisiyalı müəssisələrin uçotu müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən aparılır.

Xarici investisiyalı müəssisə yaradılarkən, bu müəssisənin təsisçiləri AR-in qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan hallarda və qaydada sanitariya-gigiyena və ekoloji tələblərə riayət olunmasına dair ekspertiza rəyi almaları mütləqdir. Xarici investisiyalı müəssisə fəaliyyət göstərdiyi dövrdə və ləğv olunarkən belə rəy alması mütləqdir. Böyük

miqyaslı tikinti və rekonstruksiya aparılması və yaxud iri faydalı qazıntı yataqlarının işlənməsi ilə əlaqədar belə, müəssisələr yaradılarkən texniki-ekoloji layihələrin müvafiq ekspertizasının keçirilməsi tələb olunur.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının səlahiyyətlərinə aid edilmiş hallarda investorların investisiya qoyuluşu ilə bağlı təkliflərinin ekspertizyası, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada həyata keçirilir.

Xarici investisiyalı müəssisələrin müvafiq icra hakimiyyəti orqanında dövlət qeydiyyatına alınmaları mütləqdir. Dövlət qeydiyyatı AR-in müvafiq qanunu ilə müəyyən-ləşdirilmiş qaydada həyata keçirilir. Xarici investisiyalı müəssisə qeydə alındığı andan hüquqi şəxs hüquqları əldə edə bilər. Dövlət qeydiyyatını aparmış orqan dövlət qeydiyyatına alma haqqında məlumatı mətbuatda dərc etdirir.

Xarici investisiyalı müəssisələr qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada hüquqi şəxslərin dövlət reyestrinə daxil edilir. Xarici investisiyalı müəssisənin dövlət qeydiyyatına alınmasından təkcə, «Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında» AR-in qanunu ilə müəyyən olunmuş hallarda imtina oluna bilər. Dövlət qeydi-yatına almaqdan imtina olunduqda isə, bu barədə AR-də inzibati qaydada və (və yaxud) məhkəmə qaydasında şikayət edilə bilər.

Xarici investisiyalı müəssisə AR-in qanunvericiliyində və xarici dövlətlərin müvafiq qanunvericiliyində müəyyən-ləşdirilmiş şərtlərə riayət etməklə, AR-də və xarici hüquqi şəxs hüquqlarına malik törəmə müəssisələr, həmçinin filial və nümayəndəliklər yarada bilər. Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki filiallar və nümayəndəliklər AR-in bank idarələrində hesablar açmaq hüququna da malikdirlər.

Xarici investisiyalı müəssisələr AR-in qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş şərtlərlə və qaydada birləşib konsorsiumlar, konsernlər, assosiasiyalar və digər birliklər yarada bilər. Bu müəssisələr əvvəllər yaradılmış olan birliklərə daxil edilə bilər.

AR-in ərazisində xarici investisiyalı müəssisələrin hesablaşma zamanı xarici valyutadan, həmçinin, xarici valyuta qismində tədiyyə sənədlərindən istifadə etməsinə

AR-in valyuta tənziplənməsi haqqında qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada yol verilir.

Tamamən xarici investora məxsus müəssisələr və nizamnamə fondunun 30%-dən artığı xarici investisiyadan ibarət müəssisələr öz istehsal etdikləri məhsulu lisenziyasız ixrac edə bilərlər. Xarici investisiyalı müəssisə özünün təsərrüfat fəaliyyəti üçün məhsulu lisenziyasız idxal da edə bilər. Məhsulun xarici investisiyalı müəssisələrin istehsal etdiyi məhsula aid olunması qaydasını AR-in Nazirlər Kabineti müəyyən edir. Xarici investisiyalı müəssisələrin öz məhsulunu ixrac etməkdən valyuta ilə əldə etdikləri satış pulu onların sərəncamında qalır.

AR-in qanunvericiliyi ilə məcburi sığortalama nəzərdə tutulmadıqda, xarici investisiyalı müəssisə öz istehsalın, maliyyə və əmlak və digər risklərinin sığortalanıb-sığortalanmayacağını özü həll edir. Xarici investisiyalı müəssisələr həmçinin xarici investora AR-in qanunvericilik aktları ilə müəyyən olunan vergiləri ödəyirlər. Xarici investisiyalı müəssisə, AR-də qüvvədə olan qaydalara, və yaxud da istəsə, habelə xarici investora mənsub olduğu dövlətdə qüvvədə olan qaydalara müvafiq sürətdə mühasibat uçotu və hesabat aparır. Xarici investisiyalı müəssisə götürdüyü öhdəliklərin bütün növlərini təmin etmək, eyni zamanda, borc vəsaiti cəlb etmək üçün öz əmlakından istifadə edə bilər. Öhdəlikləri təmin etmək üçün o, qurğular, avadanlıqlar, binalar üzərində əmlak hüquqlarından və başqa əmlak hüquqlarından, eyni zamanda, torpaqdan istifadə hüququndan istifadə edə bilər.

Xarici investora faydalı qazıntı yataqlarının işlənməsi, kəşfiyyatı və axtarışı, başqa təbii ehtiyatların istifadəyə verilməsi hüquqları AR Nazirlər Kabinetinin onlarla bağladığı və AR Milli Məclisinin təsdiq etdiyi konsessiya müqavilələri əsasında verilir. Müqavilədə başqa şərt qoyulmayıbsa, konsessiya müqaviləsi şərtlərinin təktərəfli qaydada dəyişdirilməsinə yol verilmir.

Ölkə iqtisadiyyatının sabit inkişafının təmin olunması, bütün sahələrə xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün ikiqat vergiqoymadan azad etmək, güzəştli vergiqoyma

ilə xarici investorlara yerli investisiyalarını ölkə iqtisadiyyatına qoymalarına stimulu gücləndirmək lazımdır. O cümlədən, xarici investorların axınını gücləndirmək məqsədilə xarici investorların vahid dövlət orqanı tərəfindən idarə edilməsi və müvafiq sahələrə yönəldilməsi məqsədə uyğun sayılır.

İqtisadi inkişafı təmin edən əsas şərtlərdən biri, ölkədə əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasıdır. Məlumdur ki, bazar investisiya mühitini təkbaşına yaratmaq iqtidarında deyil. Deməli, investisiya fəaliyyətinin canlandırılması və səmərəli investisiya siyasətinin həyata keçirilməsində dövlətin xüsusi rolu var. İqtisadiyyatın transformasiyası dövründə, bu xüsusən əhəmiyyətlidir. Ölkə iqtisadiyyatına investorları cəlb etmək üçün hökumətimizin bu sahədə fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən biri də, sabit investisiya qanunvericiliyi bazasının formalaşdırılması idi. Investisiya qanunvericiliyi əlverişli investisiya mühitini müəyyənədən başlıca amillərdən biri olmaqla, investorların maraqlarının etibarlı müdafiəsinə xidmət edir. Qlobal təcrübədən məlum olduğu kimi, investisiya qanunvericiliyini işləyib hazırlayarkən yol verilən səhvlər potensial investorların uzunmüddət ölkəyə inamının itirilməsinə gətirib çıxara bilər. Ölkənin bu məsələyə diqqətlə yanaşması nəticəsində dövlətdə investisiya münasibətlərinin inkişafı və tənzimlənməsinin daha səmərəli rejimini formalaşdırmağa imkanverən mükəmməl qanunvericilik bazası və onların işlək və çevik mexanizmi hazırlanmışdır. Bunlarla bərabər, əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması məqsədi ilə infrastrukturun sosial mühitin sağlamlaşdırılması, yenidən qurulması, milli valyutanın sabitliyinə nail olunması, vergi və gömrük sisteminin optimallaşdırılması da başlıca fəaliyyət istiqamətləri kimi seçilmişdir. Ölkənin bu sahədəki siyasəti həm, kapitalın dəyərinə və daxilolma mənbələrinə, həm də, kapitalın yerləşdirilməsi realizə olunan bazara mühüm təsir göstərmişdir.

3.2. Azərbaycanın birbaşa investisiya ixracatçısı kimi fəaliyyətinin əsas istiqamətləri: mövcud durum və perspektivlər

Xarici investisiya siyasəti - xarici investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi məqsədi ilə dövlət tərəfindən həyata keçirilən hüquqi, iqtisadi, inzibati və təşkilati tədbirlərin məcmusudur.

Xarici investisiya siyasətinin məqsədləri aşağıdakılardır:

- iqtisadiyyatın strukturca yenidən qurulmasının təmin olunması,
- yeni işyerlərinin açılması hesabına məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsi,
- xarici kapitalın ölkəyə cəlb edilməsi və ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün effektiv istifadəsinin təmin edilməsi,
- Xarici investisiyaların ölkə üçün prioritet sahələrə yönəldilməsinin təmin edilməsi,
- inkişaf etmiş ölkələrin qabaqcıl idarəetmə təcrübəsindən yararlanmaq,
- ölkədə sağlam rəqabət mühitinin yaradılması,
- xarici investisiyalarla bərabər ölkəyə qabaqcıl texnologiyalar və mütərəqqi sahibkarlıq təcrübəsinin cəlb edilməsi,
- ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyası, yüksək texnoloji sahələrin inkişafına şərait yaradılması,
- vençur investisiyalaşdırmasının yaradılması və inkişafı üçün şərait yaradılması.

Ölkənin xarici investisiya siyasəti xarici iqtisadi strategiyadan irili gələn məsələlərin həllinə istiqamətlənir və iki istiqamətdə həyata keçirilir.

Birinci istiqamət ölkədən kapitalın çıxarılmasının , yəni rezidentlər tərəfindən kapital ixracının tənzimlənməsinə yönəlir.

Rəsmi olaraq kapital xaricə birbaşa və portfel investisiyaları şəklində, borc kapitalı-kreditlər şəklində, hüquqi və fiziki şəxslərin xaricdə bank depozitlərində və müxtəlif hesablarda yerləşdirməklə aparıla bilər.

İnkişaf etmiş ölkələrdə kapital ixracının dövlət tənzimlənməsi kapitalın, xüsusilə də birbaşa investisiyaların ixracının dəstəklənməsi tədbirləri vasitəsi ilə həyata keçirilir. Buraya investisiyaların informasiya və texniki dəstəklənməsi, xarici partnyorlar axtarılmasında, investisiya layihələrinin ilkin texniki-iqtisadi əsaslandırılması, biznes planların təhlili, kapitalda iştirak etməklə investisiyaların maliyyələşdirilməsi, kreditləşdirilmə, sığortalanma kimi tədbirlər daxildir.

Bir sıra hallarda kapital xaricə artırılma məqsədi ilə deyil, daha stabil və etibarlı şəraitdə yerləşdirməklə qorumaq məqsədi ilə şıxarılır. Kapitalın bu cür çıxarılması “kapital qaçışı “ adlanır. Belə hallarda dövlət tənzimləməsi ölkədə daha cəlbədicə, təminatlı investisiya iqlimi yaratmaqla bu prosesin qarşısının alınmasına yönəlir.

Bəzən kapitalın ölkədən çıxarılması qeyri- rəsmi kanallar vasitəsi ilə baş verir. Bu yolla xaricə əsas etibarilə qeyri-qanuni yolla əldə edilmiş, kriminal mənşəli kapital çıxarılır. Bu halda da dövlət tənzimləməsi kapitalın qeyri-leqal çıxarılmasının qarşısının alınmasına yönülməlidir.

Kapitalın xaricə çıxarılmasının məhdudlaşdırılması bir çox hallarda ölkənin kapitala yüksək ehtiyacının təmin edilməsi məqsədi ilə, valyuta tənzimləməsi çərçivəsində həyata keçirilir.

Ümumiyyətlə , kapital ixrac edən ölkələr tərəfindən tətbiq olunan məhdudlaşdırıcı və stimullaşdırıcı tədbirləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- TMK-ların yerləşdiyi ölkə ərazisinə xarici filiallardan ixracın məhdudlaşdırılması üzrə tədbirlər,
- BXİ-dan gəlirlərin və mənfəətin baza ölkəsinə köçürülməsinə vergi güzəştləri,

- İEO və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin iqtisadiyyatına investisiya qoyan kiçik və orta şirkətlərin güzəştli kreditləşdirilməsi,
- Qəbul edən ölkənin təsərrüfat fəaliyyəti şərtlərinin dəyişməsi ilə əlaqədar mümkün iqtisadi və siyasi risklərdən zəmanət və ya investisiyaların sığortalanması sistemi,
- Xarici investisiyalaşdırmaya dəstək göstərən xüsusi orqanların yaradılması,
- Investisiyaların dəstəklənməsi proqramlarının işlənməsi və s..

Xarici investisiya siyasətinin ikinci və əsas istiqaməti ölkəyə xarici investisiyaların daxil olması və ölkədəki fəaliyyətinin tənzimlənməsidir. Xarici investisiya siyasətinin bu istiqaməti üzrə dövlət tənzimləməsi xarici investisiyaların stimullaşdırılması və eləcə də əlverişli investisiya iqlimi yaratmaqla ölkəyə xarici investisiyaların cəlb edilməsini, bəzi hallarda xarici investisiyaların məhdudlaşdırılmasını və eləcə də milli iqtisadiyyata xarici investisiyaların qoyuluşuna nəzarəti nəzərdə tutur.

Beynəlxalq iqtisadiyyatda xarici investisiyaların qəbul edilməsi rejiminin liberallaşdırılması meyllərinin güclənməsinə baxmayaraq praktiki olaraq bütün ölkələr bu və ya digər dərəcədə bu prosesi tənzimləyir. Belə ki, bir tərəfdən xarici kapitalın cəlb edilməsi milli iqtisadiyyata əlavə maliyyə və maddi resursların cəlb edilməsi deməkdir ki, bu da yığım imkanlarını genişləndirməklə iqtisadi artım üçün əlverişli şərait yaradır.

Keçən əsrin 80-ci illərin ortalarından başlayaraq ölkələrin xarici investisiya siyasətində yeni meyllər meydana çıxmağa başladı. Bu meyllər aşağıdakı amillərin qarşılıqlı təsirinin nəticəsi kimi formalaşdı:

- 80-cı illərdən başlayaraq xarici investisiyaların , xüsusilə də birbaşa investisiyaların həcmində kəskin artması,
- Ölkələrin çoxunda xarici ticarətin əsas hissəsinin əmtəə və xidmətlərin TMK-lar arasına və TMK daxili hərəkətinə payına düşməsi,

- Bir çox TMK-ların bütün istehsal zənciri üzrə effektivlik və gəlirliliyin yüksəldilməsi üçün qlobal strategiya həyata keçirməsi,

Bu dövrdə investisiya rejimlərinin liberallaşması bir sıra səbəblərlə bağlı idi. Bu səbəblərə :

- sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin dünya təsərrüfatındakı mövqeyinin qismən zəifləməsi,
- 80- ci illərdə bir sıra İEO ölkələrin xarici borc böhranı keçirməsi və maliyyə resurslarının məhdudluğu,
- Ölkələr arasında BXİ-in cəlb olunması uğrunda rəqabətin güclənməsi,
- 80-illərin əvvəllərində dünyada baş verən iqtisadi tənəzzül,
- Ölkələrin, xüsusilə də yeni sənaye ölkələrinin milli TMK-ların inkişafı və onlara dəstək siyasətini həyata keçirməsi,
- Keçmiş sosialist ölkələrində mərkəzi pianlaşdırılan iqtisadiyyat ideologiyasının süqutu.

90-cı illərdən başlayaraq ölkələrin çoxu investisiyalar sahəsində işlənmiş beynəlxalq standartları tətbiq etməyə başladılar. UNKTAD-ın məlumatına görə 1998-ci ildə 60 ölkədə liberallaşdırma tədbirləri qəbul edilmiş, yeni stimül formalarının tətbiqi, investisiyaların cəlb edilməsi üzrə dövlət orqanlarının yaradılması əsasında xarici investisiyaların ölkəyə buraxılması və ölkədə fəaliyyət şəraiti yaxşılaşdırılmışdır.

Bu gün dünya ölkələrinin əksəriyyətində xarici investisiyaların tənzimlənməsi əsas etibarilə bu investisiyaların ölkəyə axınının stimullaşdırılması istiqamətində həyata keçirilir.

Ölkəyə xarici investisiyaların axınının müəyyən edən əsas amil ölkədə mövcud olan investisiya iqlimidir. Bu səbəbdən də xarici investisiyaların cəlb edilməsi üzrə tədbirlərin əhəmiyyətli hissəsi əlverişli investisiya iqliminin yaradılmasına yönəldilir. Əlverişli investisiya iqlimi ölkəyə xarici investisiyaların axınını təmin etdiyi kimi, əlverişsiz

investisiya iqlimi xarici investisiyaların ölkəyə axınının qarşısını almaqla bərabər ölkədən kapital qaçışının da miqyasını artırır.

İnvestisiya iqlimi nədir? İnvestisiya iqlimi investisiya proseslərinin baş verdiyi mühitdir. Bu mühit ölkədə investisiya fəaliyyətinin şəraitini müəyyən edən qarşılıqlı əlaqəli qanunverici- normativ, təşkilati, iqtisadi, sosial-siyasi və digər amillərin təsiri altında formalaşır.

İnvestisiya iqlimini müəyyən edən amillər içərisində ölkənin geoiqtisadi və geosiyasi vəziyyəti, coğrafi mövqeyi, ərazisindən mühüm nəqliyyat dəhlizlərinin keçməsi, dəniz limanlarının mövcudluğu, ərazisində təbii ehtiyatların mövcudluğu, təbii iqlim şəraiti, ixtisaslı əmək ehtiyatlarının olması, istehsal potensialı, bazar infrastrukturunun inkişaf səviyyəsi kimi amillər də xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Beynəlxalq təcrübədə investisiya iqliminin qiymətləndirilməsi üçün müxtəlif metodikalardan istifadə olunur. Məsələn, Yaponiyada investisiya iqlimi miqdarı qiymətləndirmə olmadan təsviri xarakterizə olunur.

ABŞ-da investisiya iqliminin qiymətləndirilməsi metodikası işgüzar fəallıq, təsərrüfat sisteminin inkişaf potensialı, investisiyaların iqtisadi effektivliyi və vergi sisteminin əsas elementlərini xarakterizə edən dörd kompleks göstəricinin müəyyən olunmasını nəzərdə tutur. Qiymətləndirmələrin nəticələri “İllik statistik xəritə”də dərc olunur.

Son dövrlərdə “Euromoney”, “Fortune”, “The Economist” kimi iqtisadi jurnallarda dərc olunan investisiya cəlbediciliyinin kompleks reytingləri geniş istifadə olunur. Bu jurnallarda dərc olunan reytinglər müxtəlif metodikalar əsasında hesablanır. Məsələn, “Euromoney” jurnalında verilən reytinglər doqquz qrup göstəricilərin hesablanması əsasında müəyyən olunur:

- iqtisadiyyatın effektivliyi,
- siyasi risklərin səviyyəsi,
- dövlət tənzimləməsinin vəziyyəti,

- xarici borcların vəziyyəti,
- borclara xidmət edilməsi qabiliyyəti,
- kreditqabiliyyətlilik,
- bank kreditlərinin əlçatanlığı,
- uzunmüddətli borc kapitalının əlçatanlığı,
- forsmajor halların yaranma ehtimalı.

Xarici investisiyaların cəlb edilməsi üzrə dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlər ilk növbədə əlverişli investisiya iqliminin yaradılmasına , yəni innovasiya potensialının yüksəldilməsinə və investisiya risklərinin minimallaşdırılmasına yönəldilməlidir.

Ümumiyyətlə götürdükdə beynəlxalq təcrübədə əlverişli investisiya iqliminin yaradılması üçün aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlər həyata keçirilir:

- İntestisiyalar üçün əlverişli inzibati mühitin yaradılması;
- İntestisiya fəaliyyəti üçün yüksək səviyyəli infrastrukturun yaradılması,
- İntestisiyaların cəlb edilməsi və dəstəklənməsinin maliyyə mexanizmlərinin yaradılması,
- İntestisiyaların vergi stimullaşdırılması sisteminin yaradılması,
- İntestisiyalar üçün cəlbedici tarif şərtlərinin yaradılması,
- İntestisiyalar əsasında istehsal olunmuş məhsula tələbin stimullaşdırılması,
- Xarici investisiyalı istehsalın təchizatçılarla təmin edilməsi,
- İntestisiya proseslərinin kadr təminatı.

Əlverişli investisiya iqliminin yaradılması bu istiqamətlərin hər biri üzrə bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Məsələn:

1. İntestisiyalar üçün əlverişli inzibati mühitin yaradılması üzrə tədbirlərə aşağıdakılar aiddir:
  - investisiya iqliminin yaxşılaşdırılması üzrə daimi fəaliyyət göstərən şura yaradılması,

- xarici investisiyalı müəssisələrin qeydiyyatı və fəaliyyəti qaydalarının sadələşdirilməsi,
- investorlarla inzibati rəhbərlik arasında operativ və effektiv qarşılıqlı əlaqənin təmin edilməsi,
- investisiyaların cəlb edilməsi və investorlarla iş üzrə agentliyin yaradılması,
- dövlət hakimiyyət orqanlarının inzibati prosedurlarının sayının azaldılması və sadələşdirilməsi məqsədi ilə onların auditinin həyata keçirilməsi,
- inhisarçılığın qarşısının alınması və rəqabətin stimullaşdırılması üçün müvafiq qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi,
- ölkənin investisiya iqlimi haqda illik hesabatların hazırlanıb dərc edilməsi.

2. Investisiya fəaliyyəti üçün yüksək səviyyəli infrastrukturun yaradılması üzrə tədbirlərə aiddir:

- “sənaye meydançaları”nın taradılması üçün müvafiq təşkilati tədbirlərin həyata keçirilməsi,
- investorlar üçün cəlbedici, əlverişli infrastruktur şəraitinə malik xüsusi iqtisadi zonaların, sənaye və texnoloji parkların yaradılması,
- qrantlar təqdim etməklə sənaye – texnoloji parkların infrastrukturunun maliyyələşdirilməsi mexanizmlərinin işlənməsi,
- investisiya fəaliyyəti üçün ofis, nəqliyyat, sosial- rekreasion infrastrukturun yaradılması.

3. Investisiyaların cəlb edilməsi və dəstəklənməsinin maliyyə mexanizmlərinin yaradılması tədbirlərinə aiddir:

- investisiyalara qrantların verilməsi qaydalarının işlənməsi,
- investisiyaların dəstəklənməsi üçün investisiya və vençur fondları, banklar, xarici dövlət investisiya agentlikləri, ixtisaslaşmış maliyyə müəssisələri ilə əlaqələrin yaradılması,

- subsidiyaların, zəmanətli ixrac kreditlərinin verilməsi, bəzi risklərin dövlət tərəfindən sığortalanma.
4. İnvestisiyaların vergi stimullaşdırılması sisteminin yaradılması tədbirləri:
- xarici investorların cəlb edilməsi üçün vergi stimulları kompleksinin işlənməsi,
  - vergi güzəştlərinin tətbiqinin ölkə iqtisadiyyatına inteqral effektinin qiymətləndirilməsi,
  - gəlirdən vergi normalarının aşağı salınması, vergi tətillərin verilməsi, amortizasiya ayırmalarının məbləğinin artırılması, sosial fondlara ödənişlərin azaldılması kimi tədbirlərin tətbiqi.
5. İnvestisiyalar üçün cəlbedici tarif şərtlərinin yaradılması üzrə tədbirlər:
- təbii inhisarlar və mənzil –kommunal təsərrüfatı xidmətlərinin iqtisadi əsaslandırılmış tariflərinin məqsədli qiymətlərinin yaradılması üçün audit həyata keçirilməsi,
  - resursla təchiz edən təşkilatların şəbəkələrinə qoşulma prosedurlarının sadələşdirilməsi,
  - təbii inhisarların yerli təşkilatlarının cari xərclər və investisiyalarının ölçülərinin əsaslılığına nəzarət sisteminin yaradılması.
6. İnvestisiyalar əsasında istehsal olunmuş məhsula tələbin stimullaşdırılması tədbirləri:
- dövlət və bələdiyyə ehtiyacları üçün malların istehsalı, işlərin görülməsi və xidmətlərin göstərilməsi üçün sifarişlərin yerləşdirilməsinin uzunmüddətli planlarının işlənməsi və qəbulu,
  - investorlarla müvafiq dövlət strukturlarının fəaliyyətinin koordinasiyası,
  - məqsədli istehsal klasterlərinin yaradılması və inkişafının dəstəklənməsi,
  - idxal məhsullarının əvəz olunması üçün rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal edən investorlara topdan satış təşkilatları və pərakəndə satış şəbəkələri ilə

müqavilələrin bağlanması, inzibati və informasiya dəstəyinin göstərilməsi,

- xarici investisiyalar əsasında istehsal olunan məhsulların sərgi və yarmarkalarının təşkili.
7. Xarici investisiyalı istehsalın təchizatçılarla təmin edilməsi üzrə tədbirlər:
- təchizatçıların texnoloji kompetensiyalarının formalaşdırılması və inkişafı mərkəzinin yaradılması,
  - kiçik və orta biznes nümayəndələri də daxil olmaqla investorlar üçün yerli təchizatçıların tapılmasına yardım göstərilməsi,
  - təchizatçıların investorun son məhsulun istehsalı texnoloji xəttinə qoşulmasına yardım göstərilməsi,
  - yerli təchizatçıların investorların meydana çıxan tələblərinə operativ adaptasiyasına yönəlmiş özünütənzimləyən təşkilatının yaradılması.
8. İntestisiya proseslərinin kadr təminatı üzrə tədbirlər:
- investisiya proseslərinin yerli kadrlarla təminatı üçün aparıcı xarici universitet və biznes məktəbləri də daxil olmaqla təhsil və ixtisasartırmanın təşkili,
  - xarici investorlar və yüksək ixtisaslı kadrlar üçün viza və miqrasiya proseslərinin asanlaşdırılması,
  - ölkənin təhsil sisteminin proqnozlaşdırılan investisiya layihələrinin tələblərinə uyğunlaşdırılması,
  - investorların real tələblərinə istiqamətlənmiş ixtisaslar üzrə kadr hazırlığı mərkəzlərinin yaradılması,
  - investisiya proseslərinin kadrlarla təminatı üzrə qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi.

Beynəlxalq təcrübədə yuxarıda göstərilən istiqamətlər üzrə olduqca rəngarəng stimullaşdırma tədbirləri həyata keçirilir. Bu tədbirlər hər bir ölkədə konkret şərait nəzərə alınmaqla işlənilib həyata keçirilir.

Xarici investisiya fəaliyyətini tənzimləyən mühüm beynəlxalq normalardan biri TRİMS- Ticarətlə əlaqədar investisiya tədbirləri haqda Sazişdir. Bu saziş 15 aprel 1994-cü ildə imzalanıb və ÜTT çərçivəsində investisiya fəaliyyətini tənzimləyən əsas normadır. Qeyd etmək lazımdır ki, saziş yalnız əmtəələrlə ticarətlə əlaqədar olan investisiya tədbirlərinə aiddir. Xidmətlərlə əlaqədar investisiya tədbirləri QATT –la tənzimlənir. Saziş preambula, 9 maddə və əlavələrdən ibarətdir. Sazişin preambulasında göstərilir ki, “ saziş eyni zamanda azad rəqabəti təmin etməklə bütün ticarət tərəfdaşlarının, xüsusilə də inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi artımını sürətləndirmək üçün dünya ticarətinin genişlənməsi və tədricən liberallaşmasına və xarici investisiyaların asanlaşdırılmasına “ xidmət edir.

Sazişə görə ÜTT-yə üzv ölkələr QATT-1994 dəki müddəalara zidd olan investisiya tədbirlərindən imtina etmək öhdəliyi götürürlər. Əlavələrdə bu cür investisiya tədbirlərinin siyahısı da verilir:

- Xarici investisiyalı müəssisədə istehsal prosesində yerli istehsal olan konkret malların alınması və ya istifadəsi tələbi (“yerli komponentdən istifadə”),
- İdxal mallarının alınması və istifadəsinin yerli məhsulun ixracının həcmi və ya dəyəri ilə əlaqələndirilməsi tələbi (“balanslaşdırılmış ticarət üzrə tələb”),
- İstehsal məqsədləri üçün malların idxalının müəssisənin hesabına valyuta daxilolmalarının həcmi ilə əlaqələndirilməklə məhdudlaşdırılması (“xarici valyuta balansına görə tələb”),
- Müəssisənin istehsal etdiyi məhsulun fiksə olunmuş həcmi və ya payı ölçüsündə ixracın məhdudlaşdırılması tələbi (ixrac komponenti tələbi”).

Sazişdə onun tələblərinin müxtəlif ölkə qrupları tərəfindən differensiasiyalı icrası qaydaları müəyyən olunmuşdur. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələr ÜTT-yə 90 gün ərzində tətbiq etdikləri ticarətlə bağlı investisiya tədbirləri haqda məlumat verməli və sazişlə istisna olunan tədbirləri iki il ərzində aradan qaldırmalıdır.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr qadağan olunmuş tədbirləri beş il ərzində, daha zəif inkişaf etmiş ölkələr isə səkkiz il ərzində ləğv etməlidirlər.

Xarici investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində mühüm rol oynayan beynəlxalq təşkilatlardan biri də İnvestisiya Zəmanətləri üzrə Çoxtərəfli Agentlikdir (İZÇA). İZÇA 11 oktyabr 1985 ildə qəbul olunmuş "İnvestisiya Zəmanətləri üzrə Çoxtərəfli Agentliyin təsis olunması haqda Seul Konvensiyasına əsasən yaradılmış və 1988-ci ildən fəaliyyətə başlamışdır. Agentlik Dünya Bankı qrupuna daxildir. Hal hazırda agentliyin 177 üzvü var.

Seul Konvensiyasında agentliyin statusu, məqsəd və vəzifələri müəyyən olunmuşdur. Konvensiyaya görə İZÇA-in əsas məqsədi :

- Üzv ölkələr və xüsusilə də inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında istehsal məqsədli investisiyaların axınının stimullaşdırılması və bununla da BYİB, BMK və digər beynəlxalq inkişaf maliyyə müəssisələrinin fəaliyyətini tamamlamaqdır.

Agentliyin vəzifələri aşağıdakılardır:

- hər hansı üzv ölkə tərəfindən digər üzv ölkədə həyata keçirilən investisiyalar barədə qeyri kommersiya risklərindən , birgə və təkrar sığortalama da daxil olmaqla, zəmanət verilməsi,
- inkişaf etməkdə olan qzv ölkələrə və onlar arasında investisiya axınlarına yardım göstərmək üzrə müvafiq əlavə fəaliyyətin həyata keçirilməsi,
- bu məqsədlərə çatmaq üçün tələb oluna biləcək əlavə səlahiyyətlərdən istifadə etmək.

İZÇM tərəfindən zəmanət verilən investisiya riskləri bunlardır:

- qəbul edən ölkə tərəfindən valyuta vəsaitlərinin mübadiləsinə və köçürülməsinə məhdudiyyətlər qoyulması,
- ekspropriasiya və ya mülkiyyətin tam və ya qismən itirilməsinə səbə olacaq digər anoloji hallar,
- yerli tərəf müqabillər tərəfindən müqavilə şərtlərinə əməl olunmaması,
- müharibə və ya vətəndaş iğtişaşları.

Fəaliyyət göstərdiyi müddət ərzində İZBM 100-ə yaxın ölkəyə 20 mlrd ABŞ dollarından artıq investisiya qoyuluşuna 900-dən artıq zəmanət vermişdir. Təkcə 2012-ci ildə agentlik tərəfindən 2,7 mlrd dollarlıq zəmanət verilib.

2015-ci ilin yanvar-dekabr aylarında xalis maliyyə aktivlərimiz 13.7 mlrd.\$ artmışdır. Bu göstərici əsasən xaricə yönəldilmiş birbaşa investisiyalar (3259.7 mln.\$), portfel investisiyaları (380.3 mln.\$) və digər investisiyalar (10080.8 mln.\$) hesabına formalaşmışdır. Hesabat dövründə xalis maliyyə öhdəliklərimiz isə 4.7 mlrd.\$ təşkil etmişdir ki, bu da xaricdən cəlb olunmuş xalis birbaşa investisiyalar (4045.7 mln.\$), portfel investisiyaları (772.6 mln.\$), digər investisiyalar (-124.7 mln.\$) və neft bonusu (2.0 mln.\$) hesabına formalaşmışdır.¹³

2015-ci ilin yanvar-dekabr ayları üzrə maliyyə aktivləri və öhdəlikləri

Cədvəl 2

Mln.\$

	Aktivlər	Öhdəliklər
Birbaşa investisiyalar	3259.7	4045.7
- neft-qaz sektoru	1806.0	3227.5

¹³ www.cbar.az XSB. 2015

- digər sektorlar	1453.7	818.2
Portfel investisiyaları	380.3	772.6
Digər investisiyalar	10080.8	-124.7
- ticarət kreditləri və avanslar	3699.6	118.0
- kreditlər və ssudalar	146.8	1346.8
-depozitlər və nağd valyuta	6234.4	-1589.5
Neft bonusu		2.0
C Ə M İ	13720.8	4695.6

Beynəlxalq Valyuta Fondunun tədiyyə balansı üzrə yeni (6-cı nəşr) Təlimatının tələblərinə uyğun olaraq, tədiyyə balansının strukturunda kapital və maliyyə hesabı Aktivlər/Öhdəliklər prinsipi üzrə təsnifləşdirilmişdir. Bununla əlaqədar olaraq, cədvəl göstəriciləri yeni strukturda verilmişdir.

Birbaşa investisiyalar

Birbaşa investisiyalar formasında xaricdən cəlb edilmiş sərmayələrin ümumi məbləği 7.5 milyard dollar olmuşdur. Bu investisiyaların strukturunda neft-qaz sektorunun xüsusi çəkisi 88.5% təşkil etmişdir. Qiymətləndirmələrə görə, qeyri-neft sektoruna cəlb olunmuş birbaşa investisiyaların ümumi məbləği 860.4 milyon dollar olmuşdur.

Kreditlər və digər investisiyalar

Hesabat dövründə kreditlər və ssudalar üzrə xalis maliyyə aktivləri 146.8 milyon dollar, xalis maliyyə öhdəlikləri isə 1346.8 milyon dollar artmışdır. Depozitlər və nağd

valyuta üzrə, xalis maliyyə aktivləri 6.2 milyard dollar artmış, xalis maliyyə öhdəlikləri isə 1.6 milyard dollar azalmışdır.

Ehtiyat aktivləri

Hesabat dövründə ölkənin ehtiyat aktivləri 11329 milyon dollar məbləğində azalmışdır.

2007-2013-cü illər ərzində Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında daxili və xarici investisiya qoyuluşlarının səviyyəsi aşağıdakı cədvəllərdə əks etdirilmişdir:

İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar*

Cədvəl 3

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşları (xarici investisiyalar nəzərə alınmaqla):							
mlyn.manat	10 353.9	13 328.0	10 475.0	14 118,90	17 048,80	20 251,10	21 974,20
mlyn.dollar	12 066.1	16 222.0	13 033,50	17 591,40	21 588,90	25 777,80	28 010,50
Xarici investisiyalar:							
mlyn.manat	5 727.2	5 625.8	4 395.1	6 619.7	6 849,80	8 102,70	8 269,30
mlyn.dollar	6 674.3	6 847.4	5 468.6	8 247.8	8 673,90	10 314,00	10 540,90
Daxili investisiyalar:							
mlyn.manat	4 626.7	7 702.2	6 079,90	7 499,20	10 199,00	12 148,40	13 704,90
mlyn.dollar	5 391.8	9 374.6	7 564.9	9 343,60	12 915,00	15 463,80	17 469,60

*Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi. Bakı 2013. Xarici investisiyaların ölkələr üzrə bölgüsü aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Xarici investisiyalar (mln. ABŞ dolları)

Cədvəl 3

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Cəmi xarici investisiya	6 674.3	6 847.4	5 468.6	8 247.8	8 673,90	10 314,00	10 540,90
o cümlədən:							
Maliyyə kreditləri	1 576.6	2 357.9	1 438.3	3 405.9	3 692,50	3 135,50	2 655,80
Neft sənayesinə	4 003.3	3 350.7	2 412.7	2 955.3	3 407,80	4 287,80	4 935,20
Birgə və xarici investisiyalı müəssisələr	439,1	494,1	624,4	659,6	886	1094,5	1041
ondan:							
Türkiyə	109,2	60,8	76,8	147,5	89,1	185,9	401,3
Niderland	-	43,8	28	163,5	173,3	186	141,6
ABŞ	78	108,8	117,6	40	73,8	92,5	24,4
İran	4,6	-	6,8	3,2	11,2	-	-
Almaniya	22,9	48,2	38,8	17	32,5	45,6	15,1
Rusiya	10,7	5,8	50,3	11,7	35	21,8	36,1
Böyük Britaniya	80	146,4	160	144	148,8	149,3	136
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	12,3	38,5	43,2	30,3	75,3	92,4	109,3
İsveçrə	3,5	3,7	16	11,7	26,7	79,4	18,2
Fransa	4,4	-	4,5	6,2	14,3	14,4	6,1

Kıpr	13,2	2,2	-	1,6	-	6,6	5,4
Çin	1,2	8,1	25,9	33,5	-	6,7	5,7
İtaliya	14	2	9,8	10,3	-	22,1	21,3
Pakistan	-	-	-	-	-	-	-
Yaponiya	-	0,4	2,8	1,4	2,5	5,4	3
Digər ölkələr	85,1	25,4	43,9	37,7	203,5	186	117,5
Neft bonusu	68,2	3,5	1	2	19,9	2	2,4
Digər investisiyalar	587,1	641,2	992,2	1 225,0	667,7	1794,2	1 906,50

* Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi. Bakı 2013.

Ölkədə aparılan investisiya siyasəti daha çox xarici kapitalın ölkəyə axınının stimullaşması ilə əlaqədardır. Düzdür, hazırki kapital axını əsasən neft və qaz sektorunun inkişafına yönəldilir. Lakin, milli iqtisadiyyatın formalaşması baxımından xarici investisiyalardan iqtisadiyyatın digər, xüsusən kənd təsərrüfatı, emal sənayesi istiqamətində də istifadə etmək vacibdir. Xarici investisiyanın milli iqtisadiyyatın inkişafında dönməz hal alması üçün ümumiyyətlə, həm iqtisadiyyatın strukturunu təkmilləşdirmək, həm də sosial və texnoloji təminatı habelə ekoloji problemlərin həllini uzlaşdırmaq lazımdır.

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin ilk illərində iqtisadiyyatın həm daxili, həm də xarici investisiyalara böyük ehtiyacı var idi. O dövrdə iqtisadi mühiti nəzərə alsaq, daxili investisiyalar yalnız dövlətin həyata keçirdiyi investisiya layihələrindən ibarət idi. Həmin dövrdə Azərbaycan Respublikasının düşdüyü çətinliklər daxili investisiya qoyuluşlarını çətinləşdirirdi. Bu baxımdan müxtəlif təbii sərvətlərə malik ölkənin resurslarının emalı və dünya bazarına çıxarılması xarici investisiyanın cəlb olunmasını mühüm zərurətə çevirmişdir.

Bu baxımdan 1994-cü ildə əsrin müqaviləsinin imzalanması xarici investisiyanın cəlb olunmasının əsas mərhələsi kimi özünü göstərdi. Hazırda da bir çox ölkələr və maliyyə-kredit təşkilatları əsasən Azərbaycanın neft-qaz sənayesinə investisiya qoyuluşları edirlər. Xarici investisiya qoyuluşları həm ölkənin istehsal imkanlarını artırır, həm də ölkəyə xarici valyutanın daxil olmasına səbəb olur.

Müstəqillik dövründən indiyə qədər xarici investisiyalar hesabına ölkə iqtisadiyyatında mühüm dəyişikliklər baş vermişdir. Bu həm istehsalın güclənməsinə, həm də dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artmasına səbəb olmuşdur .

Hazırda ölkəmizdə realizə olunan investisiya siyasətinin əsas mahiyyəti dövlət sərmayələrinin, əsasən, infrastruktur obyektlərinə yönləndirilməsindən, investisiya layihələrinin qeyri-dövlət qurumların, əsasən də, xarici investorların hesabına realizə olunmasından ibarətdir. Hazırda Azərbaycan Respublikasında formalaşmış ümumi sosial-iqtisadi vəziyyət dövlət investisiyalarından qeyri-neft sektorunun prioritet sahələrdə və aqrar bölmədə daha böyük həcmdə istifadə edilməsini tələb edir.

Müəyyən prinsiplər əsasında qurulan dövlətin investisiya fəaliyyəti ilə bağlı siyasəti sabit deyil, mövcud şəraitdən, iqtisadi inkişafın bu və ya digər mərhələsindən asılı olaraq dəyişir. İnvestisiya fəaliyyəti ilə bağlı dövlət siyasətinin iki istiqamətini göstərmək olar:

- investisiya fəaliyyətinin sərbəstləşdirilməsi yeni ayrı-ayrı subyektlərə investisiya layihələrinin maliyyələşdirməklə sərbəstliyin verilməsi;
- mərkəzləşdirilmiş investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi.

Mərkəzləşdirilmiş investisiya fəaliyyəti dövlət tərəfindən yaxud da dövlətin müəyyən vasitələrlə cəlb edə bildiyi ayrı-ayrı subyektlərin hesabına maliyyələşdirilir. Bu proses dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinə uyğun və rəqabət şəraitinə zərər vurmada həyata keçirilməlidir.

İnvestisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının mühüm vasitələrindən biri olan maliyyə güzəştləri müasir dövrdə effektiv təsirə malikdir. Maliyyə güzəştləri səmərəli

investisiyalaşdırılmaya şərait yaradır ki, bu da istehsala xeyli pul vəsaiti cəlb etməyə və inkişafa nail olmağa imkan verir. Maliyyə güzəştləri dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

- gəlirin bir hissəsinin vergidən azad edilməsi və bu vəsaitlərin elmi araşdırılmaya göndərilməsi;
- amortizasiya güzəştləri;

İnvestisiya fəaliyyəti dövlətin inkişafından da xeyli asılıdır. Belə ki, dövlət bir tərəfdən digər investisiya subyektlərinin fəaliyyətini təmin edir, digər tərəfdən isə özü də bu fəaliyyətlə məşğul olur. Bir sıra sahələr vardır ki, başqa subyektlər bu sferalarda investisiya fəaliyyəti göstərməkdə maraqlı deyillər. Bu sahələr az rentabelli lakin strateji cəhətdən çox önəmli sahələrdir. Buna misal olaraq sosial proqramları, o cümlədən səhiyyə, təhsil, mədəniyyət, təbiətin mühafizəsi ilə bağlı proqramları və s. göstərilə bilər. Dövlət qayğısına və investisiya fəaliyyətinin reallaşdırılmasına ehtiyac olan sahələri, prioritet istiqamətlərinə qanunvericiliyə uyğun olaraq İqtisadi İnkişaf Nazirliyi müəyyən edir və büdcə hesabına maliyyələşdirilir.

Hər bir dövlətin inkişaf səviyyəsini, bu inkişafa təsir edən daxili və xarici amilləri nəzərə almaqla investisiya siyasətini yürütmək üçün aşağıdakı şərtlər olmalıdır:

1. Dövlətin marağı və məqsədləri. Maraq öz əksini ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsində tapır. Məqsədlər isə iqtisadi inkişaf, tam məşğulluq, iqtisadi səmərəlik, sabit qiymətlət, iqtisadi azadlıq, ticarət balans, iqtisadi təminat və gəlirlərin ədalətli bölgüsü ola bilər.
2. İnvestisiya siyasətini reallaşdırmaq üçün dövlətin investisiya proqramı və bu proqramı realizə etmək üçün seçilmiş strategiyası olmalıdır. Proqramlar iqtisadi siyasətdən asılı olur, ona əsasən tərtib olunur və dövlətin xarici iqtisadi fəaliyyətindəki strategiyaları ilə tarazlaşdırılır. Proqramların həyata keçirilməsinin isə inzibati-amirlik, sosial təmaül və azad iqtisadi siyasət metodu vardır.

Xarici investisiya siyasəti üçün müddətli beynəlxalq kapital qoyuluşları sahəsində həyata keçirilən tədbirləri əhatə edir. Bu siyasət iki, idxal və ixrac istiqamətdə aparılır.

İdxal beynəlxalq standartlar səviyyəsində yerli məhsul və xidmətlər həcmnin artırılmasını, ölkədə yeni texnologiya, təcrübə və s. cəlb edilməsini, ölkə əhalisinin məşğulluq səviyyəsinin həll olunması və işsizliyin aradan qaldırılmasını və ÜDM-nin və Milli Gəlirin artırılmasını və s. əhatə edir.

İxrac isə ölkənin ixracyönümlü məhsul və xidmətlərin xarici bazarlara çıxarılmasını, gəlir əldə etmək və yerli bazarı təminatlı xarici məhsullarla təmin etmək üçün ölkədə xarici istehsalın genişləndirilməsini, bank sisteminin təkmilləşdirilməsi və valyuta əməliyyatlarının effektivliyinin qaldırılmasını və sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi, sığorta fəaliyyətinin aktivləşdirilməsini əks etdirir.

Nəticə

Beləliklə, araşdırdığımız mövzudan aydın olur ki, İnvestisiyanın potensialı geniş təkrar istehsalın mənbəyi hesab olunur. Geniş təkrar istehsal prosesində istehsal gücləri artdıqca, investisiyanın potensialı da güclənir, xarici investorlar üçün investisiya cəlbədiciliyinin və etibarlılığının yüksəlməsi də baş verir. Real sektorun təşəkkülünün təmin edilməsi üçün xarici və daxili pul axınlarının səmərəli bazar idarə edilməsinin hələ tam formalaşma bilməməsi, investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində dövlətin iştirak dərəcəsinin artırılması zərurətini yaradır.

Ölkənin investisiya potensialının formalaşması və reallaşdırılmasında dövlətin rolu investisiya fəaliyyətinin realizə edilməsi üçün əlverişli imkan və şəraitin təmin olunmasından ibarətdir. İnvestisiya siyasəti öz növbəsində bütövlükdə dövlətin uğurlu iqtisadi fəaliyyətinin əsası hesab olunur. **Ona görə də hesab edirik ki**, dövlətin iqtisadi, sosial və elmi-texniki inkişafına yönəldilmiş investisiya siyasəti hər daim ölkənin diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Ölkə iqtisadiyyatı üzrə, bütövlükdə və iqtisadiyyatının ayrı-ayrı sahələrində investisiya proseslərinin idarə olunması, onların inkişaf strukturunun dəyişməsinə və dinamikasına təsir edən amillərin kompleks tədqiqini tələb edir. İnvestisiyalaşma üzrə idarəetmə qərarlarının formalaşmasına təsir edən makroiqtisadi şəraitin öyrənilməsi zəruri xarakter daşıyır.

İqtisadiyyatda baş tutan dərin və səmərəli dəyişikliklər təkcə, investisiyaların yeni idarə etmə mexanizmlərinin formalaşması və idarə etmə mexanizmlərinin fəal istifadəsi zamanı mümkün ola bilər.

Ölkənin investisiya siyasətinin formalaşdırılmasının elmi cəhətdən əsaslandırılmış prinsiplərinin işlənilib hazırlanması zəruri xarakter daşıyır. Təsərrüfat subyektlərinin investisiya siyasətinin formalaşdırılması prinsipləri investisiya proseslərinin idarə edilməsi metodologiyasının ən əhəmiyyətli tərkib hissələrindən biridir. Bu prinsiplərin yaradıcılıqla

istifadəsi bütün respublika və ölkənin regionları, ümumilikdə, iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri üzrə məqsədli inkişaf proqramlarının maliyyələşdirilməsi üçün investisiyaların seçimi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə kömək etməlidir.

Təkliflər

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına qoyulan xarici investisiyaların mənbələrini neft sənayesinə qoyuluşlar, maliyyə kreditləri, xarici firmalara investisiyalar və birgə müəssisələr təşkil edir. Xarici investisiyaları ölkəmizə gətirən dövlətlər içərisində ABŞ, Türkiyə, Böyük Britaniya və Almaniya əsas mövqedə qərarlaşırlar. Xarici investisiyalar ən çox, mədənçıxarma sənayesinə (90,6%) yönəldilmişdir ki, bu da başa düşüləndir. Gələcəkdə qeyri-neft sektorunun payının artırılması onun səmərəliliyini artırma bilər. Bu məqsəd ilə aşağıdakıları tövsiyə edə bilərəm:

1. Xarici investisiyalarda emal sənayesinin, xüsusən də, qeyri-neft sektorunun payının artırılması tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
2. Qeyri-neft sektoruna investisiyaların cəlb olunmasını yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə, stimullaşdırıcı xarakterli hüquqi-iqtisadi mexanizmlərin tətbiq olunması;
3. Ölkə sənayesində başlıca istehsal fondlarının yüksək fiziki və mənəvi köhnəlmə səviyyəsini nəzərə alaraq, investisiya qoyuluşlarının texnoloji strukturunda radikal dəyişikliklərə nail olmaq istiqamətində əhəmiyyətli tədbirlər görülməlidir. Xarici investisiyalarda yeni texnologiya və texnikaları özündə əks etdirən investisiyalara daha çox üstünlük verilməlidir.
4. Xarici investisiyaların cəlb edilməsi və səmərəli istifadə olunması probleminin həlli konseptual, sistemli metodoloji yanaşma olması və bazar iqtisadiyyatının qurulduğu şəraitdə, Azərbaycanda investisiya proseslərinin xüsusiyyətlərini nəzərə alınaraq həyata keçirilməlidir.

5. Ölkənin investisiya siyasəti və investisiya strategiyası üzrə perspektiv nəzəri müddəyaların və elmi cəhətdən əsaslandırılmış metodikaların işlənilib hazırlanması, səmərəli investisiya mühitinin formalaşması dövlətin inkişafının iqtisadi əsaslarının möhkəmləndirilməsi üçün əsas şərtlərin yaradılmasına əhəmiyyət verilməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1. “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;**
- 2. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;**
- 3. S.Z.İsayev, “İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi”, Bakı-2011;**
- 4. Ливенцев Н.Н., Костюнина Г.М., «Международное движение капитала», М.: Экономист, 2004;**
- 5. Natiq Sabiroğlu, “Qloballaşma və xarici investisiyalar”, Bakı, 2006;**
- 6. Benchmark Definition of Foreign Direct Investment, OECD, 3-cü nəşr, Paris, 1996**
- 7. Ramazan Uludağ, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Uygulaması”, Ankara, 1991;**
- 8. Natiq Sabiroğlu, “İnsan və Xarici Kapital”, Bakı Xəbər Qazeti, 18 Sentyabr 2003;**
- 9. Aytaç Eker, “Avrupa Birliğinde ve Türkiyede Teşvik Sistemleri ve Teşvik Politikaları”, Ankara, 1995;**
- 10. M. Garcia, A. Alvarez, “İspanya’da Yabancı Sermaye Tecrübesi ve Elde Edilen Sonuçlar: Dış Ülkelerdeki Yabancı Sermaye Tecrübesi, İstanbul, 1984;**
- 11. Pars Kutay, “Avrupa Topluluğu’nda Devlet Yardımları ve Yatırım Teşvikleri, Ankara, 1993;**
- 12. Güven Sevil, Mehmet Başar, “Yap-İşlet- Devr Et” Modelinde Karşılaşılan Riskler ve Finansal Riskin Önlenmesinde SWAP Tekniğinin Kullanımı”, Dış Ticaret Dergisi, 1999;**
- 13. Kürşat Yerlikaya, “Türkiye’de Yap - İşlet - Devret Modeli ve Kamu Borçlanması”, Maliye Sempozyumu Tebliğleri, 2003;**
- 14. Yusuf Şahin, “Uluslararası Ticari Tahkime Giden Süreçte Yaşananlar Üzerine”, Liberal Düşünce Topluluğu, 2004;**

- 15. Bülent Gölgele, “Serbest Bölgeler ve Vergisel Boyutları”,
http://www.alomaliye.com/bulent_golgeli_serbest_bolgeler.htm, (17 Mart 2004);**
- 16. Lütfü Öztürk, “Avrupa Birlięi Sürecinde Serbest Bölgeler”, Dış Ticaret Dergisi, Aprel 2003.**
- 17. www.cbar.az**

РЕЗЮМЕ

В XXI веке, подвергаясь кардинальным изменениям сущность субстанции неолиберального рынка, в период ускоренного продолжения англосаксонской модели глобализационной волны, иностранные инвестиции привлекают внимание, как позитивный элемент сложной глобальной экономической системы. Вместе с глобализацией подверглись качественным изменениям и иностранные инвестиции. Успешное привлечение эффективная реализация иностранных инвестиции возможны в условиях стабильного инвестиционного климата. В современных условиях важнейшим средством выхода из сложившегося экономического кризиса выступают иностранные инвестиции. Но, использование их в спекулятивных формах и получения нежелательного результата на экономику страны, как на примере Мексики в 1994 году и Восточной Азии в 1997 году, в призме национальной экономики делают эту политику на предмет нецелесообразности их продолжении, что в конечном итоге наносит ущерб национальной экономике. В выпускной работе сделана попытка научного анализа, оценки и влияния прямых иностранных инвестиций на национальную экономику стран.

Дисертационная работа состоит из 71 страниц, 3 глав. В первой главе освещены основы концептуального мирового движения капитала. Процесс движения мирового капитала и основные ее направления. Специфические формы и тренды географии движения прямых иностранных инвестиций. Во второй главе: привлечение иностранных инвестиций общие отношения и практика Азербайджана. Привлечение прямых иностранных инвестиций и управление их: существующие риски и мировая практика, основные каналы влияния иностранных инвестиций на национальную экономику, оценка по макроэкономическим показателям. В третьей главе: Направление влияния прямых иностранных инвестиций на экономическое

развитие страны системный и эмпирический анализ: правовое регулирование инвестиционных отношений создания экономическо-инвестиционного климата, состоянии на данном этапе и перспективы Азербайджана, как инвестора.

В исследовательской работе использованы сведения из экономических источников Фонда инвестиций Азербайджана (АЗРОМО), статистических информационных отчетов Министерства Экономики и Промышленности Азербайджанской Республики и иностранной экономической литературы.

SUMMARY

In the XXI century, when substantial essence of neoliberal bazaar underwent cardinal changes, especially in the time while the wave of globalization with the model of Anglo-Saxon were developing rapidly, the international investment had been the mainly active part of the economy of country.

Together with globalization, the changes of quality in foreign investment made the requirements towards these investments increase in order to keep quick and stable economic development of countries. However, as resources of capital and initiative are insufficient and to put investment with its foreign debt is risky, and carrying the emission of its potential to damage the economy of country together with speculative motives of international portfolio investment, creates too bad consequences from the perspective of financing of economic development of national economics. Especially, it expressed itself so many times on the example of developed country in the crisis of Mexico in 1994 and the crisis of Eastern Asia in 1997. Putting away the history of foreign investment, ideological reaction which derives from subjective condition, and negative comments, **it has been attempted to analyze scientifically and to identify the subjects which affect national economy.**

The task of dissertation consists of 71 pages and 3 chapters. In the first chapter, there were talked about **the theoretical- conceptual principles of the international behavior of capital:** The historical evaluation process of international behavior of capital and the main factors which determine it, The specific forms of the flow of international investment and modern trends in the area of spreading geography. In the second chapter, there were talked about **The direct attraction of foreign investment: general approach and Azerbaijani experience:** The direct attraction of international investment and management: existing risks and the world experience, The main affected factors of foreign investments over national economy: the evaluation of macroeconomical indicator, In the third chapter, the

were talked about **the effects of international investment over the development of economy in Azerbaijan: the systematical and empirical analysis:** The legal regulation of the attitudes of investment and the imperatives of the development of climate of investment, the main factors of investments as a direct investor of Azerbaijan: current situation and perspectives.

Reputationally economic sources were used in the research such as The Fund of Incentives of Export and Investment of Azerbaijan (AZPROMO), the statistical information of Ministry of Economy and Industry of the Azerbaijan Republic, as well as foreign economic literature.

REFERAT

Neoliberal bazarın substansional mahiyyətinin kardinal dəyişikliklərə məruz qaldığı XXI əsrdə, xüsusilə anqlosakson modeli qloballaşma dalğasının sürətlə davam etdiyi bir zamanda, xarici investisiyalar olduqca mürəkkəb olan qlobal iqtisadi sistemin mütəhərrik elementləri kimi diqqəti cəlb edir.

Qloballaşma ilə birlikdə birbaşa xarici investisiyalarının keyfiyyət dəyişikliyinə uğraması, ölkələrin sürətli və stabil iqtisadi inkişaflarının davamlılığını sürdürə bildirmələri üçün bu investisiyalara olan tələb son illərdə əhəmiyyətli şəkildə yüksəlmişdir. Lakin, kapital ehtiyatlarının və təşəbbüskarlıq resurslarının yetərsiz və xarici borclarla investisiya yatırmağın da olduqca yüksək riskli olduğu, BPI-nin spekulyativ motivlərlə ölkənin iqtisadiyyatına zərər vurma potensialı daşdığı emissiya yolu ilə iqtisadi inkişafı maliyyələşdirmənin milli iqtisadiyyatlar prizmasında çox acı nəticələr verdiyi xüsusilə 1994-cü il Meksika və 1997-ci ilin Şərqi Asiya böhranları zamanı inkişaf etməkdə olan ölkələrin timsalında özünü dəfələrlə büruzə vermişdir. Buraxılış işində birbaşa xarici investisiyaların tarixi və subyektiv şərtlərdən qaynaqlanan ideoloji reaksiya və mənfi rəylər bir kənara buraxılaraq, elmi obyektivliklə təhlilinin aparılmasına və milli iqtisadiyyatlara təsir kanallarının *müəyyənləşdirilməsi istiqamətində cəhd edilmişdir.*

Dissertasiya işi 71 səhifədən, 3 fəsildən ibarətdir. Birinci fəsildə **Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin nəzəri-konseptual əsasları:** Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin tarixi-təkamül prosesi və onu şərtləndirən əsas amillər, Birbaşa xarici investisiya axınlarının spesifik formaları və yayılma coğrafiyalarında müasir trendlər, İkinci fəsildə **Birbaşa xarici investisiyaların cəlbi: ümumi yanaşmalar və Azərbaycan təcrübəsi:** Birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi və idarə olunması: mövcud risklər və dünya təcrübəsi, Birbaşa xarici investisiyaların milli iqtisadiyyata əsas təsir kanalları: makroiqtisadi göstəricilər üzrə qiymətləndirmə, Üçüncü fəsildə **Azərbaycanda birbaşa xarici investisiyaların iqtisadi inkişaf üzərindəki təsir istiqamətləri: sistemli və**

empirik təhlil: İnvestisiya münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi və investisiya iqliminin təkmilləşdirilməsinin imperativləri, Azərbaycanın birbaşa investisiya ixracatçısı kimi fəaliyyətinin əsas istiqamətləri: mövcud durum və perspektivlərdən danışılıb.

Tədqiqatda bir sıra nüfuzlu iqtisadi mənbələrdən, Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu (AZPROMO), Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin statistik məlumat bazalarından, həmçinin xarici iqtisadi ədəbiyyatlardan istifadə edilmişdir.